

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg
 —Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. Ernst Hoffman
 τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—Erich Frank, τακτ. καθ.
 τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg.—Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανε-
 πιστημίου τῆς Ρώμης.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπι-
 στημίου τῶν Ἀθηνῶν.—August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς
 Heidelberg.—Χαρ. Τζωρτζόπουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθη-
 νῶν.—Franz Böhm διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας.—Παν. Κανελλόπουλος ὑφηγ.
 Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Κωνστ. Τσαῦτσος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς.—
 Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

“ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ”

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 48α

ΑΘΗΝΑΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΝ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟ

AUGUST FAUST

Οὐδεμία θεωρία περὶ ἀγωγῆς εἶνε δυνατὴ ἄνευ ἐννοίας τινος τοῦ ἐγῶ, τὸ ὁποῖον νὰ εἶνε παιδαγωγικῶς ἐπηρεάσιμον. Τοῦτο ἰσχύει καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ διαδικασία τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς μορφώσεως θεωρηθῇ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ μὴ εἶνε δυνατόν νὰ ἐκληφθῇ τὸ ἀτομικὸν ἐγῶ ὡς ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς παιδαγωγικῆς διαδικασίας. Ἴσως δύναται τις νὰ εὔρη τοὺς κυρίως ἀγωγοὺς καὶ μορφωτικοὺς παράγοντας περισσότερον εἰς ὑπερπροσωπικὰς καὶ εἰς ἀπροσώπους ἀντικειμενικὰς δυνάμεις καὶ ὀλιγώτερον εἰς εἰδικὰς παιδαγωγικὰς προσωπικότητας. Συνάμα δὲ εἶνε δυνατόν νὰ θεωρήσῃ τις ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ παιδαγωγηθῇ καὶ νὰ μορφωθῇ, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ καὶ συνεπῶς ἐν τῇ κυρίᾳ αὐτοῦ ὑποστάσει, ὡς πραγματοποιούμενον μόνον ἐν τῇ ὑπερατομικῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ καλλιέργειᾳ (Kultur). Ἀλλὰ καὶ τότε πρέπει κάθε μέλος τῆς κοινωνίας, ὡς εἰδικῆ ἀτομικότης, καὶ κάθε φορεὺς πολιτισμοῦ, ὡς παραγωγικὴ προσωπικότης, νὰ εἶνε τοῦλάχιστον ἱκανὰ ν' ἀποδέχωνται τὰς ἐπιδράσεις τῆς ὑπεράνω αὐτῶν κειμένης ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως. Ὅπως λοιπὸν ἡ ψυχολογικὴ παιδαγωγικὴ, ἣτις στρέφεται κυρίως πρὸς τὸ ἄτομον, οὕτω πῶς καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ ἢ ἱστορικὴ, ἣτις στρέφεται κυρίως εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν πολιτισμὸν, εἶνε ἠναγκασμένη νὰ παραδεχθῇ ἐν, ὅπωςδήποτε εἰς τὴν ἀγωγήν καὶ τὴν μόρφωσιν ὑποκείμενον, ἐγῶ. Ἡ παραδοχὴ δὲ αὕτη ἀνήκει εἰς τὰς προϋποθέσεις, αἵτινες δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θεμελιωθοῦν ὑπὸ παιδαγωγικῶν θεωριῶν, ἀλλὰ καθίστοῦν αὐτὰς ταύτας τὰς θεωρίας δυνατάς.

“Αν λοιπόν, ἐκτὸς τῆς ἐμπειρικῆς παιδαγωγικῆς (τουτέστιν ἐκτὸς πάσης εἰδικῆς, ἐπιστημονικῶς περιορισμένης, καὶ πάσης γενικῆς, ἀπα-
σῶν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν συμμετεχούσης, παιδαγωγικῆς) ὑπάρχει καὶ
αὐτόνομός τις φιλοσοφία τῆς ἀγωγῆς καὶ ἔχει ὡς ἔργον τὸν διαφω-
τισμὸν τῶν ἀρχῶν ἐκείνης (κατὰ τρόπον θεμελιώδη), τότε ἡ ἔννοια
τοῦ ἐγὼ δέον νὰ ἀποτελῇ σπουδαῖον θέμα τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης
τῆς ἀγωγῆς. Ἡ ἐρευνα τοιούτων θεμελιωδῶν προβλημάτων (ἀνεξαρ-
τήτως τοῦ ἐμπειρικῶν καθορισμοῦ γεγονότων) μάλιστα δὲ προβλημάτων
θεμελιούντων τὰ γεγονότα ταῦτα, εἶνε κατ’ ἐξοχὴν χαρακτηριστικὴ
εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας, τῆς ὁποίας ὡς οἱ κύ-
ριοι ἐκπρόσωποι δέον νὰ θεωροῦνται οἱ Kant, Fichte, Schelling καὶ
Hegel. Ἡ ἑτεροειδὴς στάσις τῶν φιλοσόφων τούτων πρὸς τὸ πρόβλη-
μα τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς μορφώσεως, εἶνε δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ, κατὰ τὰ
θεμελιώδη αὐτῆς στοιχεῖα, ἐκ τῆς διακρίσεως τριῶν ἐννοιῶν τοῦ ἐγὼ,
αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ συνδεθοῦν κατὰ διάφορον τρόπον πρὸς ἀλλή-
λας. Ἡ ἐρευνα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν τριπλῆν ταύτην ἔννοιαν τοῦ
ἐγὼ ἐν τῇ γερμανικῇ ἰδεοκρατίᾳ συμβάλλει (ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς μεθο-
δολογικῆς ἀρχικῆς συνδέσεως ὅλων τῶν ἰδεοκρατικῶν τρόπων τοῦ
θέτειν τὰ προβλήματα) ὄχι μόνον εἰς τὸν ἱστορικὸν διαφωτισμὸν
τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν συστηματικὴν δι-
ασάφησιν τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς καθαρῶς φιλοσοφικῆς
παιδαγωγικῆς. Ἡ συστηματικὴ δὲ αὕτη ἀποψις εἶνε διὰ τὴν
προκειμένην ἐρευναν σπουδαιοτάτη. Ἐνέκα τούτου δέον αἱ θεω-
ρίαι τῶν μνημονευθέντων φιλοσόφων νὰ μὴ ἀναπτυχθῶσιν ἐν προ-
κειμένῳ ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν προβλημάτων αὐτῶν, ἀλλὰ ν’ ἀν-
τιπαραταχθοῦν ὡς ἰσότιμοι τύποι τῆς θέσεως καὶ τῆς λύσεως τοῦ
προβλήματος τῆς παιδαγωγικῆς.

Διὰ τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ἐμφανίζεται ἀμέσως ὠρισμένη τις δυσ-
χέρεια ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ τρεῖς ἔννοιαι τοῦ ἐγὼ δὲν εἶνε παρ’
ἐκάστῳ τῶν προκειμένων φιλοσόφων αὐστηρῶς ἀπ’ ἀλλήλων χωρι-
σμένοι καὶ κυρίως ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ ἔννοιαι αὗται καθορίζον-
ται παρ’ αὐτοῖς κατὰ πολυειδῆ τρόπον καὶ προσονομάζονται δια-
φοροτρόπως. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης πραγματείας προτίθε-
ται νὰ περιορίσῃ τὴν δυσχέρειαν ταύτην εἰς τὸ ἐλάχιστον αὐτῆς ὄ-
ριον. Διὰ ἰδιοτύπου δέ τινος, καὶ τῶν τεσσάρων συστημάτων σχε-
τικῶς ἀνεξαρτήτου ὀρολογίας, πρέπει ἐκ τῶν προτέρων νὰ καθορισθῶν

πρῶτοι τρόποι ἐκφράσεως, οἱ ὅποιοι, ὅπωςδήποτε, ἀρμόζουν καὶ εἰς τὰ τέσσαρα συστήματα. καὶ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δύνανται νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀντικειμενικῶν αὐτῶν διαφορῶν. Εἰς τὸ δημιουργούμενον δὲ ὄρολογικὸν σχῆμα δεόν προηγουμένως νὰ ὑπαχθῶν καὶ μερικαὶ σύγχρονοι θεωρίαι περὶ τοῦ ἐγώ. Διὰ τῆς συνυπαγωγῆς αὐτῆς εἶνε κατορθωτὴ γενικὴ τις διαφώτισις τοῦ προβλήματος, πρὶν ἀκόμη εἰσελθῶμεν εἰς τὰς εἰδικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἀποδείξεις λύσεως τοῦ προβλήματος, τὰς ὁποίας τὸ πρόβλημα τῆς ἡγωγῆς καὶ τῆς μορφώσεως προσέλαβεν ἐν τῇ γερμανικῇ ἰδεοκρατίᾳ.

I

«Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι», οὕτω λέγει κάποτε ὁ Fichte, «θὰ ἐπείθοντο εὐκολώτερον εἰς τὸ νὰ θεωροῦν τὸν ἑαυτὸν τῶν ὡς μέρος λάβας ἐπὶ τῆς σελήνης παρὰ ὡς ἐγώ». (1) Ἐκ θαυμάσιας ἔπει οἱ καθείς εἰς τὸ νὰ τοποθετῇ κατὰ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἰδίου ἐγώ. Καὶ τοῦτο διότι γενικῶς τὰ πράγματα, καὶ ἂν ἀκόμη κεῖνται τόσον μακρὰν (ὅσον ἡ λάβα εἰς τὴν σελήνην,) γίνονται εὐκολώτερον ἀντικείμενα σκέψεως, παρὰ τὰ πρόσωπα, τὰ ὅποια εἶνε δυνατόν νὰ πρόσκεινται εἰς ἐμὲ κατὰ τὸν μᾶλλον ἐσωτερικὸν τρόπον· τοιαῦτα δὲ ἀπρόσωπα ἀντικείμενα ὑποπίπτουν εὐκολώτερον εἰς τὴν ἀντίληψιν παρὰ τὸ ἐγώ, τὸ ὅποιον εἶμαι ἐγώ αὐτός.

Τούναντίον, εὐθύς ὡς παραιτηθῇ τις παντὸς ἐκ τοῦ κόσμου τῶν πραγμάτων παραληφθέντος ὄντος ἢ κατὰ τὸ εἶδος τῶν πραγμάτων κατασκευασθέντος ἀντικαταστάτου τοῦ ἐγώ, ἀμέσως προκύπτουν μεγάλαι δυσχέρειαι. Ὅσον πλησιέστερον πρὸς τὸν ἑαυτὸν μου ἔρχεται ἡ σκέψις μου, ἀποσυρομένη ἀπὸ ὀλόκληρον τὸ περιβάλλον μου καὶ ἀποσχιζομένη κατ' ἔννοιαν καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν ψυχοφυσικὸν ὀργανισμόν μου, τόσον περισσότερον φαίνεται ὅτι συγχίζεται. Καταφανεῖς ἀντιφάσεις ἐμφανίζονται ὡς ἀναπότρεπτοι. Πρὸ παντὸς ἐμφανίζεται ὡς πραγματοποιημένη εἰς τὴν θεωρητικὴν αὐτοσυνείδησιν ἢ ἀντίφασις τῆς ταυτότητος τοῦ νοῦντος καὶ τοῦ νοουμένου.

(1) Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre, 1794. Werke
H. Fichte τόμ. I σελ. 175 Σημ.

Ἄν ἐκλάβῃ τις τὴν τολμηρὰν αὐτὴν ἐρμηνείαν τῆς αὐτοσυνειδήσεως ὡς ὑποδηλοῦσαν συνάμα καὶ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τότε ἐξάγεται ὅτι ὁ λόγος τῆς ἀντιφάσεως χάνει τὴν ἰσχὺν του διὰ τὴν θεωρίαν τοῦ ἐγώ. Ἀντιθέσεις π.χ. ὡς ἀντικείμενον καὶ ὑποκείμενον, ὡς ποιεῖν καὶ πάσχειν, ἀποκλείουν ἀλλήλας κατὰ τὴν ἀφρημένην τυπικὴν λογικὴν· καὶ ὅμως συνυφαινόνται καὶ συγχευέονται πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν συγκεκριμένην ἐνέργειαν τῆς αὐτοσυνειδήσεως. Ἐγώ, ὁ ἐνεργῶν διανοητικῶς, εἶμαι ταῦτός (διατελῶ ἐν ταυτότητι) πρὸς τὸ ἐγώ, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀντικείμενον τοῦ ἑαυτοῦ μου. Μόνον διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τοιαύτης τινος ταυτότητος, μόνον διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀντιφάσεως φαίνεται ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ ἀφήσῃ κανεὶς γενικῶς τὴν ἀφρημένην κενότητα τῆς *διανοίας* (Verstand) καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν συγκεκριμένην πληρότητα τοῦ *νοῦ* (Vernunft). Μόνον οὕτω φαίνεται νὰ ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἐγώ μου δὲν εἶνε δι' ἐμὲ ἀπλῶς τυπικὴ καὶ γενικὴ ἔννοια, ἀλλὰ καὶ κατὰ περιεχόμενον καθωρισμένον ἄτομον, ἔχον ὡς τοιοῦτο, ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτοῦ ὑπάρξει, συνείδησιν ἑαυτοῦ. Αἱ σκέψεις αὗται, αἱ ὁποῖαι ἐσχάτως ὑποστηρίζονται πάλιν ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Hegel, ἀφοροῦν μόνον μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων λύσεων τοῦ προβλήματος, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ ἀναπτυχθῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ πραγματείας, τοῦλάχιστον δοκιμαστικῶς, ὡς ἰσάξια. Πάντως ἐν τῇ καλουμένῃ «*διαλεκτικῇ*» τοῦ ἐγώ ἐμφανίζονται ἀκριβῶς τὰ τρία σπουδαῖα σημεῖα· μόνον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ταυτίζονται πρὸς ἀλλήλα, ἀλλὰ δέον νὰ χωρίζονται κατ' ἀρχὴν ἀπ' ἀλλήλων, ἵνα ἡ θέσις τοῦ προβλήματος, ὡς τοιαύτη, (τουτέστι χωρὶς νὰ προδικασθῇ καμμία λύσις) προσλάβῃ διαφώτισίν τινα· ἡ διαφώτισις δὲ αὕτη τοῦ προβλήματος ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἔργον τῆς προκειμένης πραγματείας.

Ὅταν πρόκειται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ συνείδησις ἣν ἔχω περὶ πραγμάτων, περὶ ἀντικειμένων, ἡ γνωσεολογία κατ' οὐσίαν ἐξοικονομεῖται διὰ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἐγώ καὶ τοῦ μὴ ἐγώ, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Κατὰ τὴν σύνθετον σχέσιν τῆς αὐτοσυνειδήσεώς μου τοῖναντίον εἶνε ἐκ τῶν προτέρων ὄχι δύο, ἀλλ' ἀκριβῶς τρία στοιχεῖα, ἅτινα πρέπει νὰ διακριθῶν σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων. Εἰς τὸ ἐγώ, τὸ ἔχον τὴν συνείδησιν, καὶ τὸ ὄν, τὸ ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως, φαίνεται ὅτι προστίθεται καὶ κάτι τρίτον, ἐκ τοῦ ὁποῖου τὰ δύο ἄλλα προφανῶς ἐξαρτῶνται. Τὸ ἐγώ ὡς ὑποκείμενον καὶ τὸ ἐγώ ὡς ἀν-

τικείμενον ἔχουν ἀνάγκην ἐνὸς θεμελίου, μιᾶς αἰτίας, ἢ ὅποια ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ὑποκειμενικότης ἢ ἀντικειμενικότης αὐτῶν δὲν εἶναι μόνον κατὰ ἀπλῶς τυπικόν, κατὰ ἐντελῶς ἀφηρημένον, ἀλλὰ κατὰ πραγματοποιημένον ἐν τῇ συγκεκριμένῃ ὑπάρξει καὶ πραγματοποιούμενον τῷ ὄντι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς αὐτοσυνειδήσεως. Μόνον δὲ μονίμως διατηρουμένη αἰτία ὑπάρξεως, θεμέλιον ὑποστάσεως, προσφέρει τὴν ἐγγύησιν διὰ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ βάθος τὸ αὐτὸ ἐγὼ εἶνε τὸ διὰ τῆς αὐτοσυνειδήσεως γνωσκόμενον καὶ συνάμα τὸ ἀποτρεχόν καὶ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως αὐτῆς. Τὸ γινώσκον καὶ τὸ γνωσκόμενον ἐγὼ δέον, κατὰ ταῦτα, νὰ ἐννοηθῶν ὡς διάφορα φαινόμενα, ὡς **συμβεβηκότα** ἐνὸς κατ' οὐσίαν μὴ ἐμφανιζομένου ἐγὼ καὶ οὔτε ἱκανοῦ πρὸς αὐτεπίγνωσιν, οὔτε δυνατοῦ ἀντικειμένου πρὸς γνῶσιν. Οὕτω πως δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐν ἐγῷ ὡς ὑποκείμενον, ἐν ἐγῷ ὡς ἀντικείμενον καὶ ἐν ἐγῷ ὡς οὐσίαν (Substanz), τοιούτεσι μίαν ἐννοιολογικὴν ἀρχὴν τῆς ὑποκειμενικότητος τοῦ ἐγῷ, ἐν ἐν τῇ αὐτοσυνειδήσει **ἐνυπάρχον** ἀντικείμενον τῆς αὐτοκαταληψίας καὶ μίαν **μεθυπάρχουσαν** (ὡς πρὸς τὴν συνείδησιν) αἰτίαν τῆς **ὑπάρξεως** τῶν δύο ἐτέρων, διὰ τῆς ὁποίας ἀμφοτέρα ἐνώνονται οὕτω πως πρὸς ἀλληλια ὥστε δέον νὰ θεωρῶνται ὡς οὐσιώδη συστατικά τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐγῷ. Ἡ τριπλῆ αὕτη ἐννοία τοῦ ἐγῷ, περὶ τῆς ὁποίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου γίνεται λόγος, εἶνε πρῶτον **γνωσεολογικῆ**, δεύτερον **ψυχολογικῆ** καὶ τρίτον **μεταφυσικῆ**.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς πραγματείας, ἐννόοῦμεν ὑπὸ ψυχολογίαν τὴν θεωρίαν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, τῶν «ψυχικῶν φαινομένων» ὡς τοιούτων, καὶ δὲν λύομεν ἀκόμη τὸ ζήτημα ἂν εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα πρέπει νὰ συγκαταλέγωνται μόνον αἱ καλούμεναι «ἐνέργειαι» (Akte), ὡς ἐννοεῖ αὐτὰς ὁ Franz Brentano, ἢ καὶ τὰ περιεχόμενα τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, «τὰ ὑλικά δεδομένα», ὡς ἐννοεῖ αὐτὰ ὁ Husserl. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀποκλείονται ὅλαι αἱ σχέσεις πρὸς ὄντα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ κόσμου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἰδιαιτέρως δὲ ὅλαι αἱ σχέσεις πρὸς τὸν ψυχοφυσικὸν ὄργανισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὴ διότι ἡ πρόσληψις τοιούτων ἀντικειμένων, δυναμένων νὰ χωρισθῶν ἀπὸ τοῦ ἐγῷ, θὰ ἠμπόδιζον τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἐννοίας, ἢ τῆς «οὐσίας», τοῦ κυρίως ἐγῷ. Οὕτω πως θὰ συμβῆ ὥστε πολλὰ τὰ ὅποια ἐν τῇ προκειμένῃ πραγματεία λέγονται περὶ ψυχολογίας νὰ ἰσχύουν καὶ περὶ τῆς «φαινομενολογίας» τοῦ

Husserl, ἂν καὶ ὁ Husserl ἀπὸ τοῦ 1913 ζητεῖ ἐκτὸς τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐγὼ (ὡς ἀντικειμένου), νὰ ἀναπτύξῃ καὶ κᾶτι παρόμοιον πρὸς τὸ ἐννοιολογικὸν ἐγὼ. Ἡ μεταγενεστέρα θεωρία τοῦ Husserl περὶ τοῦ ἐγὼ μου φαίνεται ὅτι εἶνε κᾶτι τὸ μεσάζον μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας, ἢ δὲ ὄντολογία τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Martin Heidegger κᾶτι τὸ μεσάζον μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς τρίτης τῶν ἀνωτέρω διακριθεισῶν ἐννοιῶν τοῦ ἐγὼ.

Πρωτίστως δεόν τῶρα νὰ καταδειχθῇ, ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἐννοιαὶ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ συνταυτισθοῦν πρὸς ἀλλήλας. Ἡ γνωσεολογία π.χ. δὲν εἶνε ποσῶς ἀνάγκη, ἕνεκα τῆς ἐννοίας ἣν σχηματίζει περὶ τοῦ ἐγὼ, νὰ γίνῃ καὶ ψυχολογία (ἢ φαινομενολογία) ἢ καὶ μεταφυσικὴ τῆς γνώσεως, καὶ ἀντιθέτως ἀπὸ τὴν ψυχολογικὴν (ἢ φαινομενολογικὴν) ἀνάλυσιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἐγὼ, ἢ ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς μεταφυσικῆς ὑποστάσεως, δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ κανεὶς ἱκανοποιητικὰς ἀπαντήσεις εἰς γνωσεολογικὰ ἐρωτήματα. Ἴσως εἶνε δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ γόνιμός τις διαφώτισις καὶ τῶν τριῶν τούτων πεδίων μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι αἱ τρεῖς ἐννοιαὶ τοῦ ἐγὼ δεόν νὰ χωρισθοῦν κατ' οὐσίαν ἀπ' ἀλλήλων καὶ νὰ κρατηθοῦν ἐν χωρισμῷ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μόνον διὰ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ καταστήσωμεν καταληπτόν, τίνα σημασίαν ἔχουν καὶ αἱ τρεῖς διὰ τὰς θεμελιώδεις ἰδεοκρατικὰς μορφὰς τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς. Τὸ ἐνυπάρχον ἐγὼ, ὡς ἀντικείμενον τῆς αὐτοσυνειδήσεως καὶ τῆς καλουμένης αὐτοπαρατηρήσεως, εἶνε εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν γνωστότατον, καὶ εἶνε, διὰ τοῦτο τὸ μᾶλλον κατάλληλον ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης, ἣτις πρωτίστως, ὡς ἐλέχθη, ἔχει σκοπὸν, διὰ καθορισμοῦ τῆς ὀρολογίας, νὰ διαφωτίσῃ μόνον τὴν θέσιν τοῦ προβλήματος. Κατὰ πόσον ἐνυπάρχει τὸ ἐγὼ μου εἰς τὴν συνείδησίν μου; Τί εἶνε ἐξ αὐτοῦ εἰς ἐμὲ προσιτόν, χωρὶς νὰ ἐξέλθω ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς συνειδήσεως, τουτέστι χωρὶς νὰ «ὑπερπηδήσω» ὅπωςδῆποτε τὰς συνειδητάς μου ἐνεργείας, ἀναφερόμενος εἰς μίαν γνωσεολογικὴν, ἐννοιολογικὴν ἀρχὴν (transzendentes Prinzip) ἢ εἰς μίαν μεταφυσικὴν (μεθυπάρχουσαν) αἰτίαν; Συναντᾶται ἐν τῇ συνείδησει μου γενικῶς κᾶτι ἄλλο ἀπὸ τὰ ἀμέσως δεδομένα περιεχόμενα τοῦ συνειδέναί; Ἡ πρέπει νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀκριβῶς εἰς αὐτὰ συνίσταται τὸ ἐνυπάρχον ἐγὼ, ὅτι ἐξ αὐτῶν ὅπωςδῆποτε συντίθεται, ἐπειδὴ αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν μόνην ὕλην τῆς

πέρας μου, προφανῶς δὲ καὶ τὸ μόνον οἰχοδομικὸν ὄλιζόν τοῦ ἐμπειρικοῦ μου ἐγώ;

Κατὰ τὴν θεωρίαν συγχρόνων ψυχολόγων καὶ φαινομενολόγων μου εἶνε δεδομέναι, κατὰ περιεχόμενον, μόνον ἀντιλήψεις, τουτέστιν ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων, ἀναμειγμένα με ἤδη ἐξησθενησμένας εἰκόνας ἀναμνήσεων καὶ ἔτι συγκεχυμένας παραστάσεις προσδοκίας, συνυφασμένας εἰς ἓν ἕφασμα ἀπὸ εἰρημῶς παραστάσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐνεργειῶν αἰτίνες προσδίδουν εἰς τὰς παραστάσεις νόημα. Αἱ ἀντιλήψεις δὲ αὐταὶ δεόν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀντιπροσωποῦν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου καὶ ὅμως διαμένονσι πάντοτε κατ' ὁσίαν ἐν τῇ πεδίῳ τῆς ὑποκειμενικότητος. Ταῦτα πάντα τοποθετοῦνται εἰς ἓνα περίεργον κύκλον τῆς συνειδήσεως ὅπου ἡ σαφὴς συνειδητότης τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως ἐξασθεῖται, ὅσον πλησιέστερον προχωροῦν ταῦτα πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου. Τέλος ὁλόκληρος ὁ εἰρημὸς τῆς συνειδήσεως διατελεῖ ἐν διαρκεί ἁλλοιώσει· τὰ πάντα μετατίθενται καὶ συνωθοῦνται, ὅπως εἰς ἓν ἀνεμποδίστως πρὸς τὰ πρόσω κυλιόμενον ἑεῦμα καθ' ὃ πᾶν στάδιον τῆς ῥοῆς διαμένει ὅπωςδῆποτε συνδεδεμένον μετ' τὸ προηγούμενον, εἰς τρόπον ὅστε πολλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν σημείων νὰ ἐπανέρχονται καὶ βραδύτερον, ὡς διὰ ἀοράτου τινος δρόμου εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἑεῦματος καὶ μάλιστα νὰ συμπίπτουν εἰς τὸ κέντρον ἑκάστου κύκλου τῆς συνειδήσεως. Κατὰ πόσον διὰ τῆς, ὡς φαίνεται, μόνον περιγραφικῆς ταύτης ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως λαμβάνει χώραν μόνον ἀντικειμενικοποίησις καὶ οὐχὶ πραγματοποίησις (ὑλοποίησις) τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐγώ, τοῦτο δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ ἐνταῦθα ἀκριβέστερον. Κυρίως πρόκειται περὶ τοῦ ἂν καὶ κατὰ πόσον διὰ τοῦ τρόπου τούτου εἶνε δυνατὸν νὰ γίνῃ κάτι ἀπὸ τὸ ἐγὼ ἀντιληπτόν. (Εἶνε αὐτονόητον ὅτι ὁ κίνδυνος τῆς ὑλοποιήσεως ἐπαπειλεῖται ἕνεκα τῆς καθημερινῆς γλώσσης, τῆς ὁποίας ὁλόκληρον τὸ σχῆμα ἀρμόζει κυρίως μόνον εἰς πράγματα ὕλικά· ὁ δὲ κίνδυνός αὐτός ἐπαυξάνεται ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν εἰκόνων τοῦ ἕφασματος, τῆς περιφερείας, τοῦ ἑεῦματος κ.τ.λ. τὰς ὁποίας δυσκόλως δύναται τις ν' ἀποφύγῃ).

Τὸ ἐρώτημα εἶνε, ἂν εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα, συνειδητὰ περιεχόμενα, εἶνε δυνατόν, ὅπωςδῆποτε, νὰ ἀνακαλύψω τὸν ἑαυτόν μου, τὸ ἐμπειρικόν μου ἐγώ. Εἶνε τὸ ἐγὼ ἀπ' εὐθείας παρὸν εἰς

τὰ περιεχόμενα ταῦτα ἢ ἐκπροσωπεῖται δι' αὐτῶν μόνον ἐμμέσως; Ὁ συνεπὴς φιλόσοφος, ὁ παραδεχόμενος μόνον τὴν Immanenz, τὴν ἐνυπαρξίαν, ὅπως ὁ David Hume, εἶνε ἠναγκασμένος νὰ συνταυτίσῃ τὸ ἐγὼ πρὸς τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, εἶνε ἠναγκασμένος νὰ θεωρήσῃ τοῦτο ὡς ἀπλήν «δέσμη», ἢ ὡς σωρείαν ἀπὸ ἐντυπώσεις. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐντυπώσεις συνωθοῦνται πρὸς ἀλλήλας, δι' αὐτὸ εἶνε ἀνάγκη ν' ἀρνηθῶμεν εἰς τὸ ἐγὼ τοῦτο οἵανδήποτε ταυτότητα (1). Βεβαίως ὁμιλοῦμεν, παρ' ὅλην τὴν ἀλλοίωσιν τῶν συνειδητῶν μας περιεχομένων, εἰσέτι περὶ μονιμότητος τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος, ἀλλ' ὁ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἀπαραίτητος οὗτος τρόπος τοῦ λέγειν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θεμελιωθῇ φιλοσοφικῶς. Ὁ κοινὸς τρόπος τοῦ ἐκφράζεσθαι περὶ προσωπικῆς ταυτότητος ἐξηγεῖται κατὰ τὸν Hume ἀπλούστατα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν ἀλλοιοῦνται αἰφνιδίως ὅλα αἱ ἐντυπώσεις, ἀλλὰ βαθμιαίως, τώρα ἢ δεῖνα, ἔπειτα ἢ δεῖνα καὶ οὕτω καθέξης· ἀντικαθίστῃ ἢ μία τὴν ἄλλην. Πάντως καὶ ἀπομένει ἀπὸ τὰ προηγούμενα συνειδητὰ περιεχόμενα δι' ἓνα ὠρισμένον χρόνον καὶ ἐμπεριέχεται εἰς τὰ ἐπόμενα. Οὕτω πως καταλήγομεν εἰς τὸ πλᾶσμα ταυτότητός τινος τοῦ ἐγώ, ἀκριβῶς ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπίστευον ὅτι εἶχαν ἀκόμη τὸ πλοῖον τοῦ Θησέως, ἂν καὶ κατὰ τὴν πάροδον τῶν δεκαετηρίδων, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἀντικατεστάθησαν ὅλα τὰ τεμάχιά του διὰ νέου ὕλικου.

Κατὰ τὴν θεωρίαν λοιπὸν τοῦ Hume καὶ τῶν ὁπαδῶν του δὲν δύναμαι νὰ εἶπω: ἔχω συνείδησιν, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶπω: εἶμαι συνείδησις, ἢ ἀκριβέστερον εἶμαι τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως. Οὔτε δύναμαι πάλιν νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ἀντιλαμβάνομαι τὰ περιεχόμενα ταῦτα τῆς συνειδήσεως ὡς ἐκπροσώπους τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, διότι τὸ ἀντιλαμβανόμενον ἐγὼ, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε βεβαίως νὰ εἶνε διάφορον ἀπὸ τὸ ὕλικόν τῶν ἀντιλήψεών του, δὲν ὑπάρχει ποσῶς κατὰ τοὺς συνεπεῖς ὁπαδοὺς τοῦ Hume. Οὐδεὶς συντάσσει ἐξ ἰδίων τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ τὰ περιεχόμενα ἀφ' ἑαυτῶν συντάσσονται πρὸς ἀλλήλα· δὲν συντίθενται παρ' ἄλλου τινός, ἀλλὰ συνυφαίνονται ἀφ' ἑαυτῶν πρὸς ἀλλήλα, αἱ δὲ εἰς τὴν συνείδησιν

(1) Hume, Treatise on human nature : 1739. Book I, part IV, section 6. (γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ Theodor Lipps, τόμ. I σελ. 325-40.)

ἐγκαθιδουθεῖσαι, ἢ καὶ ἐκ συνηθείας παραμείνασαι, σειραὶ παραστάσεων ἰσχύουν κατόπιν ὡς ἀντικειμενικαί, ὄχι διότι θὰ ἐξελαμβάνοντο ὑπὸ τινος ὡς τοιαῦται, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐπειδὴ αὐταὶ αὐταὶ ἐμφανίζονται διὰ συχνῆς ἐπαναλήψεως ὡς τοιαῦται.

Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς ἐνυπαρξίας δυνάμεθα δύο τινὰ νὰ ἰσχυρισθῶμεν κατὰ τοῦ Ημπε. Πρῶτον νὰ ἐρωτήσωμεν: πῶς συμβαίνει ὥστε νέαι ἀντιλήψεις, ἐντυπώσεις, νὰ ἐναρμονίζονται τόσον προσηκόντως πρὸς τὸ παλαιὸν ὑλικὸν τῶν ἐντυπώσεων; Ποῦ ἐγκείται τὸ γεγονός, ὅτι αἱ νέαι ἐντυπώσεις δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν ποτὲ νὰ διαρρηξοῦν πλήρως καὶ νὰ ἀφανίσουν τὸν παλαιὸν εἰρμόν, ἀλλὰ τοῦναντίον διὰ τῆς προσαρμογῆς αὐτῶν πρὸς τὸ προηγούμενον ὑλικὸν τῆς συνειδήσεως γεννοῦν πάντοτε τὴν πιθανότητα ἐνός ἐν τῇ ταυτότητι παραμένοντος ἐγώ; Δεύτερον δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν: πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ συνήθεια, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει κανεὶς, (κανὲν ἐγώ) ὁ ὁποῖος ἀκριβῶς νὰ ὑφίσταται τὴν συνήθειαν; Πῶς εἶνε δυνατόν τυχαία τις σωρεία ἐντυπώσεων νὰ ἐμφανίζεται δι' ἀπλῆς ἐπαναλήψεως ὡς ἀντικειμενικῶς ἀναγκαῖος σύνδεσμος (π.χ. ὡς αἰτιώδης σύνδεσμος), ἂν δὲν ὑπάρχῃ κανεὶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἢ τοιαύτη ἐπαναλήψις νὰ προξενῇ μίαν οἰανδήποτε ἐντύπωσιν; Πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἐμφανίζονται αἱ ἐντυπώσεις ἀφ' ἑαυτῶν ὡς ἀντικειμενικαί, καὶ ὡς ἐνέχουσαι σημασίαν συνεπῶς ὡς κἄτι διάφορον ἀπὸ ὅ,τι τῷ ὄντι εἶνε, ἂν δὲν προσφέρωνται εἰς κάποιον, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐνεργείας νὰ «ἀντιλαμβάνεται», «νὰ προσλαμβάνῃ» αὐτὰς ὡς φαινόμενα ἀντικειμένων; Οἱ σύγχρονοι ψυχολόγοι καὶ φαινομενολόγοι προσπαθοῦν νὰ ἀνταποκριθῶσιν ὅπωςδήποτε εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἀντιρρήσεις τὰς διατυπωμένας κατὰ τοῦ Ημπε. Τὸ σημεῖον τοῦτο δέον νὰ ἐξετασθῇ εἰσέτι κἄπως εἰδικώτερον, διὰ νὰ καταδειχθῇ, ὅτι ὅλαι αἱ ἀπὸ πειραι αὐταὶ στρέφονται περὶ τὸ ἐνυπάρχον ἐγώ καὶ περὶ τὴν ἐμπειρικὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγώ, ἢ ὁποία ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς παιδαγωγικῆς τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας ἔχει ὑψίστην σημασίαν.

Ἦδη ἡ παρομοίωσις τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸ πλοῖον τοῦ Θησέως ἐνέχει ἐν σημεῖον τὸ ὁποῖον τῷ ὄντι στρέφεται ἐναντίον τῆς μωσαϊκῆς θεωρίας τοῦ Ημπε περὶ τῆς συνειδήσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιδιώρθουν ἕνα χαλασμένον μέρος τοῦ ἱεροῦ πλοίου, προσεῖχον κυρίως ἵνα ἡ γενομένη διόρθωσις μὴ ἐπιδρῶ ἐνοχλητικῶς ἐπὶ τοῦ ὅλου. Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις, ἢ γενικὴ μορφή

τοῦ πλοίου ἔπρεπε νὰ διατηρηθῆ, καὶ κάθε ἀνακαινιζόμενον μέρος ἔπρεπε, συνεπῶς νὰ εἶνε ἐκ τοῦ ἰδίου ὑλικοῦ καὶ νὰ προσλάβῃ τὴν αὐτὴν μορφήν πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶχε καταστραφῆ. Βεβαίως τὸ ἔμπειρικόν μας ἐγὼ δὲν εἶνε ἀποσκληρωμένον, ὀριστικῶς καὶ ἀμεταβλήτως διαμορφωμένον κατασκευάσμα, ἀλλ' ἐνέχει τὴν δυνατότητα τῆς ἀναπτύξεως καὶ συνεπῶς τῆς διαπαιδαγωγήσεως. Ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὰ μέρη, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ σύνολον αὐτοῦ εἶνε δυνατόν νὰ ἀλλοιωθῆ. Ἐνας ἄνθρωπος μὲ τὸν ὅποιον ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὁμιλήσαμεν, τοῦ ὁποίου τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν δὲν παρηκολουθήσαμεν, πῶς φαίνεται πολλάκις ἐκ θεμελίων διάφορος. Καὶ ὅμως δυνάμεθα καὶ πάλιν νὰ τὸν ἐννοήσωμεν, ἂν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ, ὄχι μόνον διήλθον διὰ τῆς συνειδήσεώς του περιεχόμενα νέα ἄνευ ἴχνους, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὑπῆρχε θεμελιώδης τις ὑπόστασις τοῦ εἶναι του καὶ ὑπάρχει ἀκόμη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὠκοδόμησε τὰς νέας αὐτοῦ ἐντυπώσεις, χωρὶς συγχρόνως νὰ δυνηθῆ νὰ συγχωνεύσῃ αὐτὰς ἀπολύτως. Οὕτω πῶς, πιστεύομεν, ὅτι ἠναγκάσθη νὰ ἐργασθῆ διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ ἐγὼ του. Τὸν οἰκοδομικὸν ὅμως νόμον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως δὲν τὸν ἐγκατέλειπε κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν αὐτὴν τοῦ ἰδίου του ἐγὼ, ἀλλὰ ὠκοδόμησε τοῦτο περαιτέρω κατὰ τὸν αὐτὸν ἀρχιτεκτονικὸν ὅρθμόν. Τὸ ὑλικὸν εἶνε δυνατόν νὰ ἀλλάξῃ, ἢ μορφή καὶ τὸ εἶδος τοῦ ὅλου εἶνε δυνατόν νὰ ἀλλοιωθοῦν, συνάμα δὲ εἶνε δυνατόν εἰδικὰ γνωρίσματα τοῦ ὅρθμοῦ κατὰ τὴν περαιτέρω οἰκοδόμησιν ν' ἀναφανοῦν ζωηρότερον καὶ ἄλλα πάλιν νὰ μειωθοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ἰσχύν· μία τις ἀρχιτεκτονικὴ ἐνότης, μία οἰκοδομικὴ ἀναλογία ἐξακολουθεῖ παρὰ ταῦτα νὰ διατηρῆται.

Ἡ θεωρία αὕτη ἀνεπτύχθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Wilhelm Dilthey καὶ μάλιστα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ψυχοφυσικὸν ὄργανισμόν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸ ὑλικὸν καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ περιβάλλον. Ἐν τούτοις δυνάμεθα, καὶ χωρὶς ν' ἀναφεροῦμεν εἰς τοιαῦτα πρὸς τὸ μὴ ἐγὼ ἀνήκοντα σημεῖα, νὰ διατυπώσωμεν τὸ οὐσιῶδες, διὰ τὴν πορείαν τῶν ἡμετέρων σκέψεων, ἀποτέλεσμα, ὅπως τὸ διατυπώνει καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Dilthey: «ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια τῆς ζωῆς εἶνε κατ' ἀρχὴν καὶ παντοῦ ἀπὸ τῶν στοιχειωδεστίων μέχρι τῶν συνθετωτέρων αὐτῆς μορφῶν μία ἐνότης. Ἡ ψυχικὴ ζωὴ δὲν αὐξάνει, συντιθεμένη ἀπὸ μέρη, οὔτε σχηματίζεται ἀπὸ στοιχεῖα· δὲν εἶνε ἐν ἄθροισμα, οὔτε ἀποτε-

λεσµα συνεργούντων αίσθητηρίων ατόμων· εἶνε ἀρχικῶς καὶ πάντοτε μία ὑπερατομικὴ ἐνότης. Ἐκ τῆς ἐνότητος αὐτῆς διεκρίθησαν εἰς δικαὶ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, ἐξακολουθοῦν ὅμως νὰ διατηροῦν, παρὰ ταῦτα, τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν σύνδεσμον, τὸν ἐκπορευόμενον ἐκ τῆς ἐνότητος. Τὸ γεγονός τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ὑψίστη ἔκφρασις εἶνε ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ ἐνότης τοῦ προσώπου, διακρίνει τὴν ψυχικὴν ζωὴν οὐκ ὀλίγως ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὀλόκληρον τὸν σωματικὸν κόσμον» (1). Ἡ σκέψις περὶ συνδέσμου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γενηθῇ, «ἂν δὲν ἐνυπῆρχε ἐν τῇ ἰδίᾳ συνδετικῇ ἐνότητι». Ἡ ἐνότης αὕτη εἶνε δεδομένη, χωρὶς ὑποθέσεις περὶ τῆς ἐνωτικῆς αὐτενεργείας ἢ περὶ ψυχικῆς οὐσίας, διὰ τῶν ἐσωτερικῶν μας ἀντιλήψεων καὶ διὰ τῶν συνδυασμῶν αὐτῶν ἐν τῇ οἰκοδομικῇ σχέσει τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Πέραν τοῦ συνδέσμου τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν· αὐτὸς εἶνε ὁ ἐνωτικὸς ὅρος τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως» (2). Ὁ «ὅρος» αὐτὸς δὲν ἀποτελεῖ λοιπὸν οὔτε ἐννοιολογικὴν τινα προϋπόθεσιν, οὔτε μεταφυσικὴν τινα ὑπόστασιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ὑπάρχουν συνειδητὰ περιοχόμενα (τοιαῦτα «ὑποθέσεις» ἀποκρούονται ὁδητῶς ὑπὸ τοῦ Dilthey), ἀλλ' αὐτὸς οὗτος εἶνε δεδομένος κατ' ἀπολύτως ἀσφαλῆ τρόπον», συνάμα μὲ τὸ περιοχόμενον τῆς συνειδήσεως, μάλιστα δὲ εἶνε τὸ «πρῶτον δεδομένον». Οἱ τρόποι οὗτοι τοῦ ἐκφράζεσθαι δηλοῦν σαφέστατα, ὅτι ὁ Dilthey ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ψυχολογικὴν ἐννοίαν τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐγῶ, τὸ ὁποῖον εἶνε πάντοτε ἀντικείμενον.

Ὁ ἀκριβέστερος καθορισμὸς τῆς ἐννοίας ταύτης τοῦ ἐγῶ συνάγεται ἐκ τοῦ θέματος τὸ ὁποῖον ὁ Dilthey προτίθεται νὰ λύσῃ διὰ τῶν συστηματικῶν αὐτοῦ ἔργων. Προτίθεται «νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα μεταξὺ τῆς ψυχολογίας, ὡς ἐδιδάχθη αὕτη μέχρι σήμερον, καὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἱστορικῶν κόσμου». Ἡ «περιγραφικὴ» τοῦ ψυχολογία δέον νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ὅλων τῶν φυσικῶν ἢ μεταφυσικῶν «ἐρμηνειῶν», καὶ ὅλων τῶν ἐννοιολογικῶν θεμελιώσεων τῆς ψυχικῆς ζωῆς, διότι τάχα μόνον οὕτως εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποκτηθοῦν τὰ βοηθητικὰ μέσα πρὸς κατανόησιν τοῦ «ὅλου ἀνθρώπου».

(1) W. Dilthey: Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie, 1894, Gesammelte Schriften, τὰμ. V, 1.213.

(2) Dilthey, ἐν. ἀν. σελ. 237—238.

καὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως. Τοῦτο εἶνε σπουδαιότατον διότι «ἡ ζωὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, εἶνε πάντοτε ἱστορικῶς θεμελιωμένη». «Ὁ ἄνθρωπος εἶνε πέρα καὶ πέρα ἱστορικός» (1).

Ὁ σύνδεσμος τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, κατὰ τὴν συγκεκριμένην αὐτοῦ ὑπάρξιν, οὐδέποτε εἶνε δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ πλήρως διὰ γενικῶν ὁρισμῶν, ἀλλ' ἔχει πάντοτε εἰδικόν τινα χαρακτηριστῆρα. Κάθε ἐγὼ εἶνε μοναδικόν καὶ ἰδιότυπον ἄτομον, καὶ κάθε ἄτομον εἶνε ἱστορικὴ προσωπικότης. Ἐκ τοῦ γενικοῦ οἰκοδομικοῦ συνδέσμου, ὅστις ἐπαναλαμβάνεται ἀνὰ πᾶσαν ψυχικὴν ζωὴν, πρέπει λοιπὸν νὰ ζητηθῇ τρόπος μεταβάσεως πρὸς τὴν ἰδιότυπον καὶ ἀνεπαυάληπτον ἀτομικότητα τῶν ἱστορικῶν ὑπάρξεων. Καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον μεταβάσεως τὸν ἐξευρίσκει ὁ Dilthey, χωρὶς νὰ ἰθραύσῃ τὴν σφαιραν τῆς ἐνυπαρξίας, ἥτοι τοῦ ψυχολογικοῦ συνειδότης δι' αὐτοῦ δὲ προσλαμβάνει ἡ ἔννοια αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐγὼ τὸν ὁριστικὸν αὐτῆς καθορισμόν.

(1) Dilthey: Beiträge zum Studium der Individualität, 1895—1896. Gesammelte Schriften Bd. V, σελ. 175.— Ἀφοῦ ἀποκρούει καὶ τὴ γνωσεολογικὴν ἔννοιαν τοῦ ἐννοιολογικοῦ ὑποκειμένου καὶ τὴν μεταψυχικὴν ἔννοιαν τῆς ὑπερβατικῆς οὐσίας τοῦ ἐγὼ ὁ Dilthey διατηρεῖν (παρὰ πᾶσαν πολεμικὴν ἐναντίον τῆς ἀγγλικῆς συνειρμολογικῆς ψυχολογίας (Assoziationspsychologie) καὶ τοῦ προδρόμου αὐτῆς Hume, βαθυτέραν σχέσιν πρὸς τὸν δυτικο-εὐρωπαϊκὸν θετικισμόν παρὰ πρὸς τὴν γερμανικὴν ἰδεοκρατίαν. Τοῦτο τὸν συνδέει σινάμα μὲ τὴν φαινομενολογίαν τοῦ Husserl τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον «Logische Untersuchungen» ἔσχε ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐργασῶν τοῦ Dilthey ὀρισμένην ἐπίδρασιν (πρβλ. κυρίως τοῦ Dilthey «Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften» 1906, ges. Schr. τόμ. VII, σελ. 3 καὶ ἐφ.). Ὁ Dilthey διακρίνεται βεβαίως ἀπὸ τὸν Husserl διὰ τοῦ ἰσχυροῦ τονισμοῦ τῆς ἱστορικότητος· πλησιέστερον ὅμως πρὸς αὐτὸν κεῖνται σήμερον αἱ προσπάθειαι νεωτέρων φαινομενολόγων (πρβλ. κυρίως τοὺς δύο τελευταίους τόμους τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Husserl «Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung» τόμ. VIII, 1927, τόμ. IX, 1928). Φαινομενολογία καὶ περιγραφικὴ ἢ (ὅπως εὐχαρίστως λέγουσιν πολλοὶ σήμερον) ἱστορικὴ ἢ ἐρμηνευτικὴ ψυχολογία εἶνε δυνατόν νὰ συναντηθοῦν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πεδίου προβλημάτων, ἐπειδὴ καὶ αἱ δύο ἀκολουθοῦν καθαρῶς «περιγραφικὴν», (ὄχι ὅμως καὶ συνθετικὴν), μέθοδον καὶ δι' αὐτὸ ἀναγκάζονται νὰ μένουν, ὅπωςδῆποτε, προσκεκολλημένα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐνυπάρχοντος, τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγὼ, τὸ ὁποῖον εἶνε κατ' οὐσίαν ἀντικείμενον καὶ οὐχὶ ὑποκείμενον.

Κάθε ψυχικός οίκοδομικός σύνδεσμος εἶνε συνάμα καὶ ἐνυπάρχων τελεολογικός σύνδεσμος. Ὑφίσταται μόνον διότι διενεργεῖται διὰ ἐσωτερικῆς «προσπάθειας πρὸς τὸ τέλος, τὸν σκοπὸν» ἢ δὲ θέσις τοῦ σκοποῦ εἶνε εἰς τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους διάφορος· αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην αἰτίαν τῶν διαφορῶν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, συνάμα δὲ καὶ τῆς βαθμιαίας ἀναπτυσσομένης ἀτομικότητος αὐτῶν. Κανένας ὁμαλὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει συνειδητὰ περιεχόμενα ἐντελῶς διαφορετικὰ σχηματισμένα ἀπὸ τοὺς λοιποὺς πνευματικῶς ὕγιεις ἀνθρώπους. Ἀλλὰ μερικὰ εἶναι εἰς αὐτὸν κατ' ἔξοχὴν «ἐντονα», ἔχουν, οὕτως εἰπεῖν «προσοπικὴν» τινὰ ὑπεροχὴν, ὅχι ὅμως καὶ ποιοτικὴν τοιαύτην. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἔντασιν αὐτήν, ἔχει τὴν ἴσπην νὰ θέτῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἄλλα στοιχεῖα· κατὰ τὴν ὑπερέντασιν ὁρισμένων ὁρμῶν γίνονται ἄλλα αἰσθήματα ἁπλᾶ μέσα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ὁρμῶν. Ὁ ἰσχυρότερος λοιπὸν τονισμὸς ἑνὸς εἰδικοῦ σκοποῦ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ παρουσιασθῇ ἐκ τῶν προτέρων σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως· συνήθως σχηματίζεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διότι βαθμιαίως καθίσταται φανερόν, ὅτι, πρὸς ἐπιτυχίαν ἑνὸς σκοποῦ, πρέπει νὰ παραιτηθῇ τις ἄλλων τινῶν. Τέλος, δι' ἀσκήσεως, συνειθίζει τις εἰς τὰς μεθόδους, τὰς ὀδηγοῦσας πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ κυριαρχοῦντος συνδέσμου (σκοποῦ) καὶ μάλιστα ἀνὰ πᾶν ἔσθμα τῆς συνειδήσεως κατὰ διάφορον τρόπον (1). Οὕτω πῶς ἐμφανίζεται βαθμιαίως ἢ διαφοροποίησις ἀτομικῶν προσωπικετήτων.

Τὸ ἀτομικὸν ἐγώ, ἐν τῇ ἰδιοτυπίᾳ αὐτοῦ, δὲν εἶνε παρὰ Dilthey προϋπόθεσις τις, ἀλλὰ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀρχιτεκτονικῶς διηρημένου καὶ τεολογικῶς ἠνωμένου συνδέσμου τῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ περιεχομένων. Τὸ ἐγώ τὸ ὅποῖον θέτει σκοπούς, ἐκτελεῖ τὴν προσπάθειαν, ἐμβαθύνει εἰς τὰς μεθόδους τῆς τελεολογικῶς

(1) D i l t h e y, Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie, Ges. Schr. τόμ. V. σ. 229—231.—Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἤδη ἐνταῦθα, κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς ἀτομικότητος, τόσον ἀσκήσις ὅσον καὶ συνήθεια εἶναι κατ' ἔξοχὴν σημαντικά. Δι' αὐτοῦ ὑποδεικνύεται ἀμέσως καὶ τὸ συνδετικὸν σημεῖον διὰ τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ D i l t h e y. Κατ' αὐτὴν ἐμφανίζονται καὶ πάλιν αἱ μνημονευθεῖσαι θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς ἐμπειρικῆς παιδαγωγικῆς ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς τελειοποιήσεως.

προσανατολισμένης γραμμής της ἀταπύξεως και διαμορφώνει οὕτω πῶς τὸν ἐμπειρικὸν χαρακτήρα τῆς προσωπικότητος· δὲν εἶνε ὑπεράνω τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ συνδέσμου τῆς ψυχικῆς ζωῆς, οὔτε κεῖται ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ ἀρχιτεκτονικὸς σύνδεσμος διενεργεῖ πάντα ταῦτα δι' ἑαυτοῦ και ἐν ἑαυτῷ και ἐξ αὐτοῦ γεννᾶται ἡ ἐνότης τοῦ ἐγῶ. Ἐν ἄλλαις λέξεσι: ὄχι τὸ ἐγῶ προσλαμβάνει χαρακτήρα, ἀλλὰ αὐτὸ ταῦτα τὸ ἐγῶ δημιουργεῖται συνάμα μετὰ τοῦ χαρακτήρος. «Εἰς πᾶσαν εἰδικὴν ψυχικὴν ζωὴν ὁ ἀρχιτεκτονικὸς σύνδεσμος τείνει νὰ ἐπιτύχη ἰκανοποιητικὴν τινα ψυχικὴν κατάστασιν· οὔτω δὲ εἶνε ἡ συνείδησις μιᾶς αὐτονόμου ἐσωτερικῆς ἀξίας ἀπὸ τὴν αὐτοαίσθησιν παντὸς ἀτόμου ἀχώριστος» (1). Ὡστε κυρίως ἐκ τῆς παιητικότητος τοῦ ἐγῶ γεννᾶται ἡ «αὐτοσυνείδησις», και μάλιστα συνάμα ἐν τῇ διπλῇ σημασίᾳ, τὴν ὁποίαν συνδέομεν ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ πρὸς τὴν λέξιν αὐτὴν, ἀντιτάσσοντες αὐτὴν πρὸς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀντικειμένου ἀφ' ἑνὸς, και πρὸς ὠρισμένα αἰσθήματα ἀδυναμίας τῆς βουλήσεως και τῆς διανοίας ἀφ' ἑτέρου. Ἀρχικῶς τὸ ἐγῶ δὲν εἶνε δημιουργικόν, ἀλλ' εἶνε προϊὸν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Δὲν εἶνε ὁ ὑποκινητικὸς παράγων τῆς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ τὸ κατ' αὐτὴν ἀναπτυσσόμενον. Καί, ἐπειδὴ ἡ ψυχικὴ ἐξέλιξις εἶνε διαρκῆς ἐπεξεργασία πνευματικῶν ἀγαθῶν (κατὰ τὸν Dilthey, διαδικασία πρὸς τὸ πνευματικὸν «περιβάλλον»), διὰ τοῦτο εἶνε δυνατόν, ὅπως κατὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς ἠθικῆς αὐτοσυνειδήσεως, οὔτω πῶς και διὰ τὴν μόρφωσιν συνειδήσεως πολιτισμοῦ, νὰ εὐρεθῇ διπλῇ διατύπωσις, διὰ τῆς ὁποίας εἶνε δυνατόν ἤδη ἐνταῦθα νὰ ὑποδηλωθοῦν αἱ δυσχέρειαι τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Dilthey. Κατὰ τὸν Dilthey τὸ ἐγῶ σχηματίζεται τότε, δηλαδὴ δημιουργεῖται, ὅταν μορφώνεται, ἤτοι ὅταν προσλαμβάνει πνευματικὴν μόρφωσιν.

Πρὶν ἐρευνήσωμεν τὰς περαιτέρω παιδαγωγικὰς συνεπείας τῆς μονομεροῦς θεωρίας περὶ ἐνυπάρχοντος ἐγῶ, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἀκόμη δευτέραν τινὰ διατύπωσιν τῆς ἐννοίας αὐτῆς τοῦ ἐγῶ, ἡ ὁποία εἶνε δυνατόν νὰ ἐκληφθῇ ἐπίσης ὡς ἡ περαιτέρω διαμόρφωσις τῆς θεωρίας τοῦ Hume. Ἀντιπροσωπεύεται δὲ αὕτη κατὰ τὸν μᾶλλον

(1) Dilthey, Beiträge zum Studium der Individualität, Ges. Schr. Tom. 5, σελ. 266.

κυριώτερον τρόπον ἀπὸ τὸν Husserl εἰς τὴν πέμπτην ἐρευνᾶν τοῦ ἔργου του «Logische Untersuchungen». Ὁ Husserl διακρίνει ἐν τῇ προκειμένῃ ἐρεύνῃ περισσοτέρας ἐννοίας τῆς συνειδήσεως. Τὸ κατὰ πρότερον (πρῶτον), τὸ ὁποῖον μῖς ἐνδιαφέρει, ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «συνείδησις ὡς φαινομενολογικὴ ὑπόστασις τοῦ ἐγὼ καὶ συνείδησις ὡς ἐσωτερικὴ ἀντίληψις». Ἡδη δι' αὐτοῦ, παρ' ὅλας τὰς λοιπὰς ἀποκλίσεις, ἀναγνωρίζεται ἓνα οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς θεωρίας τοῦ Husserl περὶ τοῦ ἐγὼ ὡς ὄρθον. Ὑπάρχει καὶ μία φαινομενολογικὴ ἐννοία τῆς συνειδήσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας δύναται τις καὶ εἶπαι: ὅτι τὸ ἐγὼ ἔχει συνείδησιν, ἀλλὰ τὸ ἐγὼ εἶνε συνείδησις. Ὁ «συννοησιακὸς τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ πνεύματος τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας καθ' ὅλου» ἀποτελεῖ τὴν ὅλην «πραγματικὴν φαινομενολογικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐγὼ».

Πρὸς διαφωτισμὸν τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων εἶνε βεβαίως ἀνάγκη ἡ ἐννοία τῆς ἐνεργείας νὰ ἐκλήφθῃ *καθαρῶς φαινομενολογικῶς*, δηλαδή «νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπ' αὐτῆς πᾶσα σχέσις πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν (πρὸς ἀνθρώπους καὶ ζῶα)(1). Μόνον ὅταν δὲν ἐκτελέσῃ κανεὶς τὴν φαινομενολογικὴν «κάθαρσιν» τῆς ὑποστάσεως τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας (τὴν «ἀγωγήν» πρὸς τὸ ἀμέσως καὶ ἀναντιρρήτως ὡς «φαινόμενον» δεδομένον), μόνον τότε εἶνε δυνατόν νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια, ὅτι τάχα ὠρισμένα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως εἶνε δυνατόν νὰ χωρισθοῦν ἀπὸ τοῦ ἐγὼ. Ἀλλὰ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν γίνεται κυρίως λόγος, οὔτε περὶ περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, οὔτε περὶ τοῦ ἐγὼ ὑπὸ τὴν φαινομενολογικὴν ἐννοίαν, ἀλλὰ πάντοτε μόνον περὶ «πραγμάτων» ἐντὸς τοῦ «κόσμου». Κυρίως τὸ ἐγὼ δὲν ἐννοεῖται τότε καθαρῶς, κατὰ τὴν «φαινομενολογικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν», ἀλλ' ἐννοεῖται εἰσέτι «ὡς ἐμπειρικὸν πρόσωπον»

(1) Husserl, Logische Untersuchungen 2 ἐκδ. (μὲ τὰς λοιπὰς συμφαινοῦσα) τόμ. II, 1, 1913, σελ. 346 κ. ἐφ. Πρὸβλ. «Ideen zu einer reinen Phänomenologie und Phänomenologischen Philosophie» τόμ. I, 1913 σελ. 48 κ. ἐφ. Τὰς ἀποκλίσεις ἐν τῇ θεωρίᾳ περὶ τοῦ ἐγὼ, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς τὸ ἔργον τοῦτο καὶ τὰς ὑποσημειώσεις τῆς 2 ἐκδ, τόμ. τοῦ ἔργου «Logische Untersuchungen» ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν κατὰ τὸ 1901 ἐμφανισθεῖσαν 1 ἐκδ. τοῦ ἔργου τούτου, θά πραγματοποιηθῶμεν ἔπειτα.

ὡς «ἀτομικὸν ὑλικὸν ἀντικείμενον», ὡς «μέλος τοῦ κόσμου», τὸ ὁποῖον διατελεῖ εἰς φυσικὴν καὶ ψυχικὴν σχέσιν πρὸς ἄλλα φυσικὰ καὶ ψυχικὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου τούτου (πράγματα καὶ πρόσωπα). «Τὸ ἐγώ, κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινοῦ λόγου, εἶνε ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον, τόσοσιν τὸ ἴδιον ἐγώ, ὅσων καὶ τὸ ἄλλότριον, καὶ πᾶν ἐγὼ εἶνε ἀντικείμενον, ὅπως καὶ κάθε τυχαῖον φυσικὸν πρᾶγμα, ὅπως μία οἰκία ἢ ἓν δένδρον κ.τ.λ.». Ἄν ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς τοῦ «κοινοῦ λόγου», ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἐγώ, εἶνε ὁρθός, ἂν γενικῶς καὶ κατ' αὐτὴν τὴν καθημερινὴν ζωὴν δὲν γίνεται θεμελιώδης διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἴδιου καὶ τοῦ ἄλλοτρίου ἐγὼ ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν δένδρων ἀφ' ἑτέρου, τοῦτο δὲν ἐξετάζεται ἐνταῦθα. Ἀσφαλῶς ὅμως τὸ ἀναφερθὲν προῖον βασιίζεται τοῦλάχιστον ἐπὶ μονομεροῦς τινος χαρακτηρισμοῦ τῆς συνήθους συνειδήσεως τοῦ ἐγώ· ἢ μονομέρεια δὲ αὕτη προκύπτει ὡς συνέπεια ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς φαινομενολογικῆς ἐννοίας τοῦ ἐγώ.

Ἡ κοινὴ ἀντίληψις περὶ τοῦ ἐγώ, καὶ ἡ ὡς βᾶσις αὐτῆς ὑποκειμένη «φυσικὴ» ἀντίληψις περὶ «κόσμου», πρέπει νὰ τεθῆ εἰς ἀρχίαν, διότι εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῆ ἀκόμη ὡς πρὸς τὰ φαινομενολογικὰ αὐτῆς θεμέλια· δὲν πρέπει λοιπὸν ἐκ τῶν προτέρων νὰ προῦποτεθῆ, δὲν πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ ἀνεξετάστως ὑπὸ τῆς φαινομενολογίας. Τὸ «φαινομενολογικῶς ἀναλελυμένον ἐγώ» δὲν ἐμφανίζεται κατόπιν ὡς κατὰ τὸ ἰδιότυπον, τὸ ὁποῖον αἰωρεῖται ὑπεράνω τῶν πολυειδῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ εἶνε ἀπλῶς ταῦτὸ πρὸς τὴν τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας συνδέουσαν ἐνότητα». Περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως εἶναι στοιχεῖα τῆς συστάσεως τοῦ ἑεῦματος τῆς συνειδήσεως, τὸ δὲ ἑεῦμα τοῦτο ταυτίζεται ὑπὸ τοῦ Husserl (τοῦλάχιστον κατὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν «Logische Untersuchungen») μὲ τὸ φαινομενολογικὸν ἐγώ. Ἡ παραδοχὴ λοιπὸν ἀντικειμένων, ἢ θέσις τοῦ κόσμου τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκουν τάχα καὶ αἱ ἐμπειρικαὶ προσωπικότητες, εἶνε δυνατόν μόνον ἐντεῦθεν νὰ ἐννοηθοῦν, ἤτοι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐγώ. Ἡ γνωσεολογικὴ αὕτη ὄξικὴ θέσις τοῦ προβλήματος τοῦ ἐγώ καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος τοῦ μὴ ἐγώ διακρίνει τὴν φαινομενολογίαν τοῦ Husserl ἀπὸ τὴν περιγραφικὴν ψυχολογίαν τοῦ Dilthey· ἤδη δι' αὐτοῦ ὁ Husserl φαίνεται, ὅτι πρόσκειται πρὸς τὴν ἐννοιολογίαν.

Πάντως ὁ Husserl ἐξέροχεται πεποιθότως ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς θεω-

ρίας του Hume. Κατά τον Hume ή έρμηνεία, ώς αντικειμενικοποιούσα τὰ έν ύποκειμενική ένυπαρξία ύπάρχοντα περιεχόμενα τής ψυχικής ένεργείας, βασίζεται μόνον επί συνειρημών, κυρίως επί τής συνηθείας. Το έγώ, (τουτέστι τὸ έως τὰ τώρα συσσωρευθέν ύλικόν τών αντίληψεων) διάκειται, κατ' αυτόν, έντελώς παθητικώς δέν δύναται νά αύτενεργήση, διότι έξαρτάται, έν τή ίδια αυτού ύπάρξει και ιδιορροθυμία, εκ τών έκάστοτε δεδομένων αντίληψεων, συνεπώς δέν δύναται νά έξαρτήση τās αντίληψεις από τόν έαυτόν του. "Αν θέλωμεν ν' αποφύγωμεν τās δυσχερείας, τās έντεϋθεν διά τόν Hume άναφρομένας, και νά έξακολουθήσωμεν νά μένωμεν εις τήν αντίληψιν τής ένυπαρξίας, άγόμεθα εις τήν όμολογίαν, ότι ό Hume δέν αποδίδει τὸ άμέσως δεδομένον άκριβώς όπως τουτο παρουσιάζεται άφ' έαυτοϋ εις τήν συνείδησιν. Αυτή είναι ή στάσις του Husserl πρὸς τόν Hume.

"Αν πράγματι ύπάρχει ό κόσμος τών ύφ' ήμῶν ώς αντικειμενικών έκλαμβανομένων όντων, περι αυτού ό φαινομενολόγος, πρὸς τὸ παρόν τουλάχιστον, δέν είναι ύποχρεωμένος νά λάβη άπόφασιν τινα. "Αν ό χάρτης επί του όποίου είναι τυλωμένα τὰ λόγια αυτά, ύπάρχει άνεξαρτήτως από τήν συνείδησιν μου, περι αυτού ήμπορεϊ κανεις ν' άμφιβάλη. "Αναμφίβολον όμως είναι, ότι όχι μόνον ύπάρχει ή αΐσθησις του λευκοϋ, του λείου κτλ., άλλ' ότι έχω και τήν συνείδησιν, ότι βλέπω αυτόν τόν χάρτην, και ότι είμαι πεπεισμένος, ότι ό κύριος «πυρήν» εκείνου, τὸ όποιον βλέπω, είναι άνεξάρτητος από τὸ αν βλέπω τόν χάρτην ή αν όπωςδήποτε άλλως φέρεται οϋτος εις σχέσιν πρὸς τήν συνείδησιν μου. Η άναφορά αυτη τής συνειδήσεως εις κάτι οϋχι άμέσως ώς φαινόμενον δεδομένον, τὸ γεγονὸς τουτο, ότι ώρισμένα φαινόμενα ύποδεικνύουν κάτι πέραν τών ιδίων αυτών όρίων κείμενον, είναι επίσης φαινομενολογικόν συστατικόν, τὸ όποιον αναμφιβόλως ειςέρχεται εις τὸ ρεϋμα τής συνειδήσεως, και συνεπώς άνήκει εις τὸ φαινομενολογικόν έγώ. Βεβαίως όταν εκτελείται ή αΐσθησις, ή συνείδησις δέν αισθάνεται κατ' άμεσον τρόπον τὸ αντικείμενον, πρὸς τὸ όποιον αναφέρονται αι ένέργειαι αυτης και τὸ όποιον «ύπονοεΐται», άλλὰ τὸ αναφέρεσθαι και τὸ αντιλαμβάνεσθαι, τουτο είναι εκείνο τὸ όποιον ή συνείδησις αισθάνεται κατ' άμεσον τρόπον, και μάλιστα «με πλήρη σαφήνειαν». "Ο Hume νοθεύει τὸ γεγονὸς τουτο του αισθάνεσθαι, όταν εξηγεί

αὐτὸ δι' ἀπλῶν συνειρημῶν τῶν περιεχομένων τῶν ἐνεργειῶν, καὶ ὅταν μάλιστα ἀντικαθιστᾷ ἐκεῖνο δι' αὐτῶν. Ὁ Husserl δι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἰσάγει μίαν ἄλλην ἔννοιαν, τὴν ἔννοιαν τῆς «ἐντάσεως», τὴν ὁποῖαν ἤδη ὁ Franz Brentano εἶχε παραλάβει ἀπὸ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν καὶ εἶχε θέσει εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς «ψυχολογίας κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν ἐκδοχὴν». Κάθε συνειρημὸς βασιζέται μόνον ἐπὶ παθητικότητος τοῦ ἐγῶ. Κατὰ τὰς «ἐντάσεις» τουναντίον τὸ ἐγὼ ἐνεργεῖ, ἐνεργεῖ ἀκριβῶς ὡς ἀντιλαμβανόμενον, ὡς ἀναφερόμενον πρὸς τι, κ.τ.λ. Δὲν προσλαμβάνει ἀπλῶς τὰ δεδομένα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἀντιλαμβάνεται αὐτὰ συνάμα καὶ ὡς ἐκπροσώπους ἀντικειμενικῶν ὄντων.

Ἡ ἐνεργητικότης ὅμως αὕτη τοῦ ἐγῶ δὲν πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς «ἐνέργεια» αἰσθανομένη ἐαυτήν. Ὁχι ἡ ἐνέργειά μου (π. χ. ἡ ὄρασίς μου, τὸ ὄρᾶν ὡς ἐνέργειά μου) ἐμφανίζεται μοι κατὰ τὴν ἀδιανόητον (μὴ ὑποστᾶσαν τὴν ἐσωτερικὴν θλάσιν) συνείδησίν μου, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀντικείμενον ὡς τοιοῦτο (π. χ. τὸ ὀρώμενον φύλλον τοῦ χάρτου) μοῦ εἶναι «ἐντατικῶς δεδομένον». Ὁ λόγος περὶ «ἐντάσεων» ἢ περὶ «ἐντατικῶν ἐνεργειῶν» δὲν σημαίνει παρὰ Husserl τίποτε ἄλλο παρὰ ἀκριβῶς τὴν ἐντατικὴν αὐτὴν παρουσίαν τῶν προκειμένων ἀντικειμένων. Εἰδικὰς «ἐνεργείας» οὐδόλως εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνωμεν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ψυχικῆς λειτουργίας. Δι' αὐτὸ οὐδαμῶς αἰσθανόμεθα κατ' αὐτὴν καὶ τὸ ἐνεργοῦν ἐγὼ ὡς τοιοῦτο (ὡς δράστην). Ἐν μίᾳ περιπτώσει δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὸ ἐγὼ εἰς ὠρισμένᾳς «ἐντατικᾶς» ἐνεργείας ἀναφέρεται πάντοτε εἰς τὰ ἀντικείμενά του. Φαινομενολογικῶς ὅμως εἶναι μόνον τότε ὁ τρόπος οὗτος τοῦ λέγειν, δικαιολογημένος ὅταν προσδίδει τις, εἰς αὐτὸν τὸ λίαν τετριμμένον νόημα, ὅτι κάθε ἐνέργεια ἀνήκει αὐτονοήτως εἰς τὴν «δέσμη» τῶν ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι, ἐν συνόλῳ λαμβανόμεναι, ἀποτελοῦν τὸ φαινομενολογικὸν ἐγὼ. Κάθε ἄλλη χρῆσις τῆς λέξεως «ἐγὼ» στηρίζεται (κατὰ τὴν προγενεστέραν ἀντίληψιν τοῦ Husserl) μόνον ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἐγῶ, ὡς ἀπαντᾶται αὕτη εἰς τὴν συνήθη μας κοσμοθεωρίαν, εἰσάγεται, οὕτως εἰπεῖν, λαθραίως εἰς τὴν συζήτησιν. Εἰς φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας εἶναι αὐτονόητον, ὅτι δὲν δικαιούμεθα νὰ θέτωμεν ὡς βῆσιν τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τοῦ ὑλοποιημένου ἐγῶ, ἀλλὰ πρέπει νὰ μένωμεν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ φαινομενολογικοῦ ἐγῶ. Ἐν ἐναντίᾳ

περιπτώσει περιπίπτομεν εἰς τὴν ἀσύστατον «μεταφυσικὴν τοῦ ἐγὼ», ἢ ὁποῖα ματαίως προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ νοητὴν τὴν σχέσιν μεταξὺ ἐγὼ καὶ ἀντικειμένου ὡς πραγματικὸν σύνδεσμον μεταξὺ πράγματος καὶ πράγματος.

Πᾶσα τοιαύτη μεταφυσικὴ τοῦ ἐγὼ ἀποκρούεται βεβαίως ὑπὸ τοῦ Husserl, ἀλλ' οὗτος στρέφεται, ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῶν «Logische Untersuchungen», μετὰ τῆς αὐτῆς σχεδὸν δεξυτήτος καὶ κατὰ τῆς ἐννοιολογικῆς ἐκδοχῆς ἐνός «καθαροῦ ἐγὼ». (1) Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ὡς πρὸς αὐτὸ ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Natorp, «Psychologie nach kritischer Methode». Αἰτία δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὁ Natorp ἵσταται κατὰ τοῦτο πλησίον τῆς φαινομενολογίας, καθ' ὅσον ἀφορμᾶται ἀπὸ «συνολικόν τι γεγονός τῆς συνειδήσεως», ἤτοι ἀπὸ μίαν πραγματικότητα, τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ πιστοποιήσωμεν τὴν ὑπαρξιν καὶ δι' αὐτὸ χαρακτηρίζεται αὕτη ὑπὸ τοῦ Natorp ὡς «φαινόμενον καὶ μάλιστα ὡς «θεμελιῶδες φαινόμενον τῆς ψυχολογίας». Εἰς τὸ «θεμελιῶδες τοῦτο γεγονός τῆς συνειδήσεως» εἶναι δυνατόν νὰ διακριθοῦν, κατὰ Natorp, δι' ἀφαιρέσεως τρία σημεῖα, τὰ ὁποῖα βεβαίως εἰς τὴν πραγματικότητα ποτὲ δὲν ἐμφανίζονται χωρισμένα· 1. τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως (πᾶν ὅ,τι εἶναι συνειδητὸν) 2. τὸ ἐγὼ ὡς «κοινὸν κέντρον», πρὸς τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἀνάγωνται ὅλα τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, διὰ νὰ γίνωνται συνειδητὰ καὶ 3. ἡ ἀναφορὰ ἀκριβῶς αὕτη πρὸς τὸ ἐγὼ, ἢ σχέσις, ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζει πᾶν τὸ συνειδητὸν ἀκριβῶς ὡς συνειδητὸν καὶ δι' αὐτὸ προσλαμβάνει ἀπὸ τὸν Natorp τὸ ὄνομα «συνειδητότης» (2). Ἐὰν καὶ ὁ Natorp ἰσχυρίζεται, ὅτι τὰ τρία αὐτὰ σημεῖα «εὐρίσκονται εἰς κάθε πραγματικὴν συνείδησιν», ὅτι εἶναι χαρακτηριστικὰ

1) Husserl, Logische Untersuchungen, τομ. II 1, Fünfte Untersuchung § 8.— Διὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀντίληψιν τοῦ Husserl ἔχουν σημασίαν αἱ σημειώσεις ἐν σελ. 357 καὶ 363 τῆς 2ας ἐκδόσεως.

11) Paul Natorp, Einleitung in die Psychologie nach kritischer Methode, 1888 § 4. σελ. 11.— Allgemeine Psychologie in Leitsätzen zu akademischen Vorlesungen, 2. ἔκδ. 1910, § 1—4 Τελειωτικῶς ὁ Natorp διετύπωσε τὴν γνώμην του εἰς τὸ ἔργον του «Allgemeine Psychologie nach kritischer Methode» 1912 (π.ρ.βλ. κυρίως, κεφ. II §§ 2—7 καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ τὴν συζήτησιν πρὸς τὸν Husserl σελ. 280).

διὰ τὴν συνειδήσιν «ὡς τοιαύτην, κατὰ τὴν ἄμεσον αὐτῆς ἐκδήλωσιν», ἂν καὶ διὰ τῶν τοιούτων τρόπων τοῦ διατυποῦσθαι φαίνεται, ὅτι προσεγγίζει πολὺ πρὸς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ Husserl, ἐμμένει στερεῶς εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν θεμελιώδη ἀρχὴν περὶ τοῦ «ἀσυγκρίτου» τοῦ ἐγὼ πρὸς ὅλα τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως. **Κάθε παράστασις** τὴν ὁποῖαν θὰ ἐσχηματίζαμεν περὶ τοῦ ἐγὼ, θὰ μετέβαλε τοῦτο εἰς **ἀντικείμενον**. Ἐχομεν ὅμοιως ἤδη πᾶύσει νὰ τὸ σκεπτόμεθα ὡς ἐγὼ, εὐθὺς ὡς τὸ σκεπτόμεθα ὡς ἀντικείμενον. Τὸ ἐγὼ δὲν εἶναι ἀντικείμενον, ἀλλ' εἶναι, ἀπέναντι παντός ἀντικειμένου, ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖον ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι κάτι ἀντικείμενον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν σχέσιν ὄντος τινὸς πρὸς τὸ ἐγὼ. Συνειδητὸν εἶναι τὸ **ἀντικείμενον** εἰς τὸ ἐγὼ. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο «τοῦ κείσθαι ἔναντι» τοῦ ἐγὼ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ πάλιν ὡς τοιοῦτο ἀντικείμενον.

Τὸ ἐγὼ καὶ ἡ συνειδητότης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθοῦν ὡς εἰδικὰ ψυχικὰ γεγονότα, ἀλλὰ πρέπει νὰ συνυποτεθοῦν μὲ τὸ ἀρχικὸν γεγονὸς τοῦ συνειδέσθαι. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ἀντικείμενον τῆς κριτικῆς ψυχολογίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ μείνουσιν ὡς προϋπόθεσις αὐτῆς, ἔν ἀποτελοῦν τὰ προβλήματα τῆς, ἀλλὰ «τὴν αἰτίαν τοῦ προβλήματος» ἐπὶ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἀνυπυχθῇ τὸ κυρίως ψυχολογικὸν πρόβλημα. Δι' αὐτὸ βραδύτερον ὁ Natorp καθώρισεν ἀκριβέστερον τὸν τρόπον τοῦ ὁμιλεῖν περὶ «γεγονότος», ἢ περὶ «φαινομένου» τῆς συνειδήσεως, εἰπὼν, ὅτι δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ εἰνός γεγονότος μεταξὺ πολλῶν ἄλλων γεγονότων. Τὸ «ἀρχικόν, καθαρὸν ἐγὼ, τὸ ἐγὼ τῆς συνειδητότητος εἶναι τὸ ἀντικείμενον **αἰτία πάντων** τῶν γεγονότων», αἰτία πάσης ὑπάρξεως, παντός δεδιμένου, παντός φαινομένου, (1). Ὁ Husserl ἔχει λοιπὸν πλήρως δίκαιοι, ὅταν λέγῃ, ὅτι εἰς τὸ καθαρὸν ἐγὼ παρὰ Natorp δὲν ἀνταποκρίνεται «φαινομενολογικὴ σύστασις». Αὐτὸς ὁ Natorp ἀναγνωρίζει τὸν καθορισμὸν αὐτὸν ὡς ὀρθόν. Ὁ Husserl, συμφώνως πρὸς τὸν γενικὸν σκοπὸν τῆς φαινομενολογίας του, ἔπρεπε νὰ ἀρχίξῃ ἀμέσως μὲ τὴν φαινομενολογικὴν σύστασιν. Ἡ φαινομενολογικὴ αὕτη σύστασις (εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Natorp, τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως) ἀποτελεῖ μάλιστα τὸ κύριον, καὶ δὴ τὸ μὲ-

i) Natorp, Allgemeine Psychologie. 1912, σελ. 29 καὶ 32.

παραδικόν πεδίον ἐρεύνης διὰ τὴν φαινομενολογίαν (εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Natorp διὰ τὴν ψυχολογίαν κατὰ τὴν κριτικὴν μέθοδον). Τὸ καθαρὸν ἐγὼ, τὸ ἐγὼ τῆς συνειδητότητος γενικῶς «οὔτε κὰν συζητεῖται» (1) ὑπὸ τοῦ Husserl.

Εἰς δύο ὅμως σημεῖα διαφέρει ὁ Natorp, ὡς «κριτικὸς» φιλόσοφος, κατὰ τρόπον ὀριστικὸν ἀπὸ τὸν λίαν θετικιστικῶς ἐπηρρασμένον Husserl τοῦ ἔτους 1901. Πρῶτον ὁ Natorp ὑποθέτει τὸ καθαρὸν ἐγὼ ὡς κέντρον ἀναφορᾶς παντὸς συνειδητοῦ, καίτοι αὐτὸ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν ποτὲ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως, τουτέστι, παρὰ πάντα φαινομενολογικὸν περιορισμὸν, ἐμμένει στερεῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐννοιολογικοῦ ἐγὼ, τὸ ὁποῖον δὲν συγχωνεύεται μετὰ τὴν ἐνυπαρξίαν τοῦ συνειδότος. Δεύτερον ἡ ἀρχικὴ ὑπόστασις τῆς ἀμέσου συνειδήσεως δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Natorp, δεδομένη εἰς τρόπον ὥστε «νὰ εἶναι δυνατόν νὰ περιγράψωμεν» αὐτήν. Ἡ χαρακτηριστικὴ μέθοδος τῆς κριτικῆς ψυχολογίας δὲν εἶναι ἡ περιγραφή, ἀλλ' ἡ «ἀνοικοδόμησις» (Rekonstruktion) τοῦ ἀμέσου δεδομένου, κυρίως δὲ ἡ «ἐπανίδρυσις τῶν συνδέσμων» οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν «οἰκοδόμησιν» τῶν ἀντικειμένων ἔπρεπε νὰ διασπασθοῦν. Ἡ μέθοδος ὅμως αὕτη τῆς «ἀνοικοδομήσεως» τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φθάσῃ, ἐν τῇ κριτικῇ ψυχολογίᾳ, εἰς ὀριστικὸν πέρας, ὅπως δὲν εἶναι δυνατόν καὶ ἡ μέθοδος τῆς οἰκοδομήσεως εἰς τὰς ἐπιστήμας τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου (π.χ. εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας) νὰ καταλήξῃ εἰς τελειωτικὸν τέρας. Εἰς καμίαν ἀπὸ τὰς δύο περιπτώσεις δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἀπλὴ περιγραφή, χωρὶς νὰ νοθευθοῦν τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως (κατὰ τὴν ὑποκειμενικότητα αὐτῶν) ἢ τὰ ἀντικείμενα (κατὰ τὴν ἀντικειμενικότητα αὐτῶν), καθ' ὅτι τεχνητῶς, καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κυρίαν αὐτῶν οὐσίαν, μεταβάλλονται εἰς κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι «ἀμεταβλήτως δεδομένον». Τὸ μόνον στερεὸν σημεῖον, ἐφ' οὗ τίθενται ὅλα τὰ προβλήματα τῆς κρι-

1) Natorp, Allgemeine Psychologie, 1912 σελ. 35.

τικῆς φιλοσοφίας, εἶναι καὶ μένει συνεπῶς τὸ καθαρὸν ἐγὼ κατὰ τὴν ἐννοιολογικὴν αὐτοῦ ποιότητα. (1)

Ὁ Husserl, συμφώνως πρὸς τὴν μεθοδικὴν αὐτοῦ θέσιν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ εἰς οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἐννοιολογίας ἀναδεικνυομένην ταύτην ἐννοιαν τοῦ ἐγώ. Καὶ βραδύτερον ἀκόμη ἐμμένει στερεῶς εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι «κατ' ἐξοχὴν περιεκτικαὶ σφαιραὶ προβλημάτων τῆς φαινομενολογίας» εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρευνηθοῦν συστηματικῶς, «χωρὶς καὶ νὰ ληφθῇ πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πρόβλημα τοῦ ἐγώ». (2) Πάντως ὁ Husserl, ὡς καὶ αὐτὸς λέγει, «ἐμαθε τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀνευρίσκει κανεὶς τὸ καθαρὸν ἐγώ. Ἡ μέθοδος ὁμοῦς

1) Ἡ ὁμοιότης τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ μέθοδος τοῦ Natorp περὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἀμέσως δεδομένου πρὸς τὴν «φαινομενολογικὴν ἀναγωγὴν» τοῦ Husserl ἀποδεικνύεται, ἅμα τὴν θεωρήσωμεν ἐγγύτερον, ὡς ἐντελῶς σφαλερά. Ὁ Husserl θέλει ἀπλῶς «νὰ θέσῃ ἐκτὸς ἐνεργείας» τὰς περὶ πραγματικότητος θέσεις τῆς συνήθους (φυσικῆς) συνειδήσεως, θέλει μόνον νὰ τὰς «θέσῃ ἐν παρενθέσει», ἀλλὰ ἀφίνει αὐτὰς συνάμα νὰ ὑφίστανται ἐν παρενθέσει. Τὸ ἀμέσως δεδομένον, ἂν καὶ πολλάκις εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ διάμεσος φορεὺς «ἐντατικῶν» ἐνεργειῶν, συνδεομένων πρὸς νόημα τι, ἂν καὶ αὐτὸ τοῦτο ῥεῖ συνεχῶς εἰς τὸ ρεῦμα τῆς συνειδήσεως καὶ μεταβάλλεται, ἐν τούτοις, κατὰ Husserl, ὑπάρχει. Ὅταν διατεθῇ τὸ βλέμμα τοῦ θεωρητοῦ φαινομενολογικῶς, εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἴδῃ, χωρὶς δυσχερείας, κατὰ τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ οὐσίαν. Ἡ ὁρατότης αὕτη τοῦ ἀμέσως δεδομένου ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη βάσιν μετὰ τῆς ὁποίας ἴσταται ἡ πίπτει ὁλόκληρος ἡ φαινομενολογία,

Ὁ Natorp ἀπορρίπτει αὐτὴν τὴν προϋπόθεσιν. Ἀναφέρεται δὲ κάποτε εἰς τὸν Hobbes, ὁ ὁποῖος εἶπεν, ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ φαινόμενα τὸ περιεργότερον καὶ τὸ ἀρχικώτατον εἶναι τὸ φαίνεσθαι αὐτὸ καθ' αὐτό. (Allgemeine Psychologie. 1912, σελ. 19). Τὴν φαινομενικότητα ὁμοῦς αὐτὴν καθ' αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταστήσωμεν καταληπτὴν, ἂν ἐκλάβωμεν αὐτὴν ἀπλῶς ὡς φαινόμενον, ἀλλὰ μόνον ἂν προϋποθέσωμεν αὐτῆς ὀρισμένους ἐννοιολογικὰς προϋποθέσεις, κυρίως δὲ ἂν ὑποθέσωμεν τὸ καθαρὸν ἐγὼ ὡς αἰτίαν τοῦ προβλήματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀνοικοδομήσωμεν τὰ εἰς αὐτὸ ἀνήκοντα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν ἄμεσον αὐτῶν ὄψιν.

(2) Husserl, Logische Untersuchungen, τόμ. II, 1, 2 ἔκδ. 1913 σελ. 363.—Διὰ τὸν ἐννοιολόγον τουναντίον καθὲς πρόβλημα τῆς συνειδήσεως (οἰανδήποτε ποιότητα καὶ ἂν ἔχη) καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν γενικῶς προκύπτει μόνον ἐκ τῆς ἀρχικῆς καὶ καθολικῆς σημασίας τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγώ.

διὰ τῆς ὁποίας εὔρε τοῦτο, δὲν ἔμεινε χωρὶς σπουδαιότητα διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς φαινομενολογικῆς ἐννοίας τοῦ ἐγώ. — Εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν δὲν συνειθίζομεν νὰ λέγωμεν μόνον «ἰδοὺ κάτι» ἢ ὑ«πάρχουν αἰσθητὰ», ἀλλὰ λέγομεν καὶ «ἐγὼ εἶμαι», «ἐγὼ αἰσθάνομαι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο»· συνάμα δὲ ἔχομεν τὴν συνείδησιν, ὅτι διὰ τῶν ἐκφράσεων αὐτῶν ἐκφράζομεν κάτι ἐντελῶς σαφές. Τὸ ἐγὼ αὐτὸ τοῦ συνήθους τρόπου τοῦ ὁμιλεῖν, οὕτω νομίζει ὁ Husserl κατόπιν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαφανισθῇ πλήρως κατὰ τὴν φαινομενολογικὴν ἀνάλυσιν· κάτι θὰ ἀπομείνῃ ἐξ αὐτοῦ ὡς «φαινομενολογικὸν ὑπόλοιπον». Εἰς πᾶσαν συνειδητὴν ἐνέργειαν «εἶμαι παρών, ἐνεργῶς παρών»· ἔνεκα τούτου, κάθε συνείδησις, αἰσθανομένη καὶ φανταζομένη κάτι, προσλαμβάνει «κατὰ τὴν σκέψιν τὴν ἐκδηλον μορφήν τοῦ cogito, καὶ οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ τὴν ἀποβάλλῃ, χωρὶς νὰ συναποβάλλῃ συνάμα καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ὑπόστασιν». Εἰς τὸν ὅσον τῆς συνειδήσεως δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν νὰ συναντηθῇ τὸ καθαρὸν ἐγὼ, ὡς ἐνέργεια συνειδητὴ μετὰξὺ ἄλλων τοιούτων ἐνεργειῶν, ἢ ὡς μέρος, ἢ ὡς στοιχεῖον μιᾶς οἰασδῆποτε ψυχικῆς ἐνεργείας. Εἰς τὴν γνώμην αὐτὴν μένει ὁ Husserl (ἀναμφιβόλως μὲ πληρέστατον δίκαιον) καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1913. Τὸ καθαρὸν ἐγὼ εἶναι βεβαίως κάτι μόνιμον, αἱ δὲ ψυχικαὶ ἐνέργειαι ἀποτελοῦν μίαν πάντοτε διαρρέουσαν ποικιλίαν. Τὸ ἐγὼ τὸ ὅποιον ἐνεργεῖ κατὰ τὸ cogito, ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ καὶ ἂν ὅλαι αἱ cogitationes ἀλλάξουν. Τὸ καθαρὸν ἐγὼ δὲν ἐνυπάρχει λοιπὸν εἰς τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ «ἀνήκει εἰς αὐτάς»· ἀκριβέστερον ἀνήκει εἰς μίαν ὁρισμένην κατηγορίαν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἥτοι εἰς τὰς «ἐντατικὰς» ἐνεργείας. Τὸ «ἀνήκειν» αὐτὸ εἰς τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας, αὐτὸ τὸ «συνυπάρχειν» τοῦ καθαροῦ ἐγὼ μὲ κάθε cogito, χαρακτηρίζει ὁ Husserl, μίαν ἐπιτυχῶς, ὡς μίαν «ἰδιότυπον μεθυπαρξίαν ἐν τῇ ἐνυπαρξίᾳ». «eigenartige Transzendenz in der Immanenz». Μὲ τὴν φαινομενικῶς μόνον παράδοξον αὐτὴν ἐκφρασιν ὑποδηλοῖ προφανῶς τὴν χαρακτηριστικῶς μεσάζουσαν θέσιν τοῦ ἐννοιολογικοῦ, ὄντος τὴν μετὰξὺ τοῦ ἐνυπάρχοντος καὶ μεθυπάρχοντος ὄντος.(1)

(1) Πρβλ. ἐκλαϊκιστικὸν ἄρθρον μου «Was heisst transzendental» εἰς τὴν «Zeitschrift Philosophie und Leben» ἔτ. I, 1925, τεύχ. 7—10.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν πρόκειται περὶ ἑνὸς σκοποῦ τῶν «ἐνταντικῶν» ἐνεργειῶν, οὔτε περὶ ἑνὸς ἀντικειμένου τῶν ψυχικῶν «ἐντάσεων», τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ «ἐννοηθῆ», ἢ μάλιστα νὰ «δημιουργηθῆ» δι' αὐτῶν τούτων τῶν «ἐντάσεων», ὡς κάτι ἔξω τῆς συνειδήσεως ὑφιστάμενον, ἀλλὰ πρόκειται περὶ τῆς ἀφειτηρίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀφορμῶνται ὅλαι αἱ ψυχικαὶ «ἐντάσεις», ὅταν κατευθύνονται πρὸς ἀντικείμενα. Τοιοῦτόν τι μόνιμον κέντρον ἐνεργείας τῶν «ἐνταντικῶν» ψυχικῶν ἐνεργειῶν πρέπει νὰ γίνῃ κατ' ἀνάγκην δεκτὸν, διὰ νὰ μὴ ἀφανίσῃ ἡ φαινομενολογία ἐν ἑξαιρετικῶς σπουδαῖον στοιχεῖον τῆς ἐνεργητικότητος τῆς συνειδήσεως.

Ἄλλὰ τὸ καθαρὸν αὐτὸ ἐγὼ εἶναι, κατὰ τὸν Husserl, «ἐντελῶς κενὸν ἀπὸ οὐσιώδη στοιχεῖα», δὲν ἔχει «κανένα περιεχόμενον δυνάμενον νὰ ἐκφρασθῆ»: εἶναι «ὡς τοιοῦτο» ἀπερίγραφτον· εἶναι καθαρὸν ἐγὼ καὶ τίποτε ἄλλο· δίδει μόνον «ἀφορμὴν» εἰς ἄλλας περιγραφὰς (ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς εἰδικοὺς τρόπους, καθ' οὓς εἶναι «ἐγὼ» αἰσθανόμενον καὶ ἐνεργοῦν). Τοιοῦτοι τρόποι τοῦ ἐκφράζεσθαι δημιουργοῦν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι διασπᾶται ἡ φαινομενολογικὴ περιγραφικὴ μέθοδος τοῦ Husserl, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνθυμίζουσι πολὺ τὰς ἀναλύσεις τοῦ Natorp ὡς πρὸς τὴν ἀδυνατότητα τῆς γνώσεως τοῦ ὑποκειμένου καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐγὼ ὡς αἰτίαν τοῦ προβλήματος τῆς κριτικῆς ψυχολογίας. Ἐν τούτοις προδίδεται ἡ φαινομενολογικὴ μεταποίησις τῆς ἐννοιολογικῆς ἐννοίας τοῦ ἐγὼ εἰς δύο τινά. Πρῶτον ὑφίσταται ἡ «χαρακτηριστικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἐγὼ» μόνον διὰ τὰς συνειδητῶς ἐκτελουμένας ψυχικὰς ἐνεργείας· μόνον αὗται «προέρχονται ἀπὸ τὸ καθαρὸν ἐγὼ», μόνον εἰς αὐτὰς ζῆ τὸ καθαρὸν ἐγὼ· τὸ ὑψιστον τὸ ὁποῖον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν συνεπῶς περὶ αὐτῶν εἶναι, ὅτι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ καθαρὸν ἐγὼ. Αἱ λοιπαὶ ψυχικαὶ ἐνεργεῖαι (π. χ. τὰ δεδομένα τῶν αἰσθησέων) δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ, οὕτως εἰπεῖν, τὸ σκοτεινὸν βάθος, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ φωτισθῆ διὰ τῶν ἐκ τοῦ καθαροῦ ἐγὼ ἐκπορευομένων ἐνεργειῶν. Ὑπάρχουν λοιπόν, κατὰ τὸν Husserl, ψυχικαὶ ἐνεργεῖαι ἐστερημέναι τῆς μορφῆς τοῦ ἐγὼ, μετὰ τῶν ὁποίων τὸ καθαρὸν ἐγὼ οὐδεμίαν ἐνεργὸν σχέσιν ἔχει. Τοῦτο εἶναι ἡ μία συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι ἐτέθησαν ὡς ἀφειτηρία τὰ ἀμέσως τάχα, καὶ χωρὶς καμμίαν ἐννοιολογικὴν ἀφαίρεσιν, εὐρεθέντα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως καὶ, ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων ἐτέθη καὶ ἡ ἐννοία τοῦ καθαροῦ ἐγὼ,

μεθ' οὗ μερικὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα εὐρίσκονται εἰς τινὰ ὁρισμένην σχέσιν.

Τὸ δεύτερον φαινομενολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς θεωρίας περὶ τοῦ καθαρῦ ἐγὼ συνίσταται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι, κατὰ τὸν Husserl, «διὰ κάθε ρεῦμα ψυχικῆς ἐνεργείας» ὑπάρχει καὶ ἓν «κατ' οὐσίαν διάφορον» καθαρὸν ἐγὼ. Πῶς εἶναι δυνατὸν ἓνα ἐγὼ καθαρὸν, ἐλεύθερον ἀπὸ συστατικὰ στοιχεῖα, συνεπῶς ἀνίκανον νὰ προσλάβῃ διακριτικὰ χαρακτηριστικὰ, νὰ ἐννοηθῇ ὡς πολλαπλασιαζόμενον, ὥστε ἰέλως νὰ μετατρέπεται εἰς πολλὰ καὶ κατ' οὐσίαν ἀπ' ἀλλήλων διάφορα «ἐγὼ»; Τοῦτο εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις δι' ἐννοιῶν (ἤτοι ἐξ αὐτοῦ τοῦ καθαρῦ ἐγὼ ἀφορμώμενος) καταληπτόν. Τοιαῦτα περίεργοι συνέπειαι προκύπτουν ἀπλῶς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ καθαρὸν ἐγὼ δὲν ὑποτίθεται ἐν τῇ φαινομενολογίᾳ ἐκ τῶν προτέρων ὡς οὐσιαστικὴ ἀρχὴ καὶ δὲν ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτῆς ὡς ἔχουσα γενικὸν κῦρος. Διὰ τοῦτο τὸ καθαρὸν ἐγὼ τῆς φαινομενολογίας ἀπομένει ὡς περίεργον διφυῆς κατασκευάσμα μεταξὺ συνειδητῆς καὶ ἀσυνειδήτου (ὑπερβατικῆς) βάσεως τοῦ συνειδέναί γενικῶς (1).

Διὰ νὰ δυνηθῶμεν κατόπιν νὰ ἐξαγάγωμεν τὰς παιδαγωγικὰς συνεπειὰς πρέπει νὰ ρίψωμεν ἀκόμη μίαν φορὰν ἓνα βλέμμα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Natorp. Καὶ αὐτὸς προσπαθεῖ νὰ ἀποβάλλῃ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγὼ, ὅσον εἶναι τοῦτο δυνατὸν, τὸ ἀφηρημένον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὰς θεμελιώδεις φιλοσοφικὰς ἀρχάς.

Δὲν δικαιούμεθα βεβαίως νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Natorp συνυφαίνει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγὼ, ὡς ἀντικειμένου ψυχικῆς ἐνεργείας, μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγὼ ὡς τοῦ ἐννοιολογικοῦ ὑποκειμένου, ἐπιχειρεῖ ὅμως νὰ φέρῃ τὴν ἐννοιολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐγὼ εἰς ὅσον εἶναι δυνατὸν στενωτέραν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχικὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν. Ὅριστικώτερον διατυπώνοντες τὸ πρᾶγμα λέγομεν, ὅτι ὁ Natorp τείνει

1) Ἡ θεωρία τοῦ Husserl περὶ τοῦ καθαρῦ ἐγὼ ἀναπτύσσεται διεξοδικῶς εἰς τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου του «Ideen zu einer reinen Phänomenologie». Ἐπὶ τοῦ παρόντος περιοριζόμεθα κυρίως εἰς τὰς § 57 καὶ § 80 τοῦ I τόμου τοῦ ἔργου τούτου καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας σημειώσεις εἰς τὴν 2 ἔκδ. τοῦ ἔργου τοῦ Husserl «Logische Untersuchungen».

νά συνταυτίσει τὸ καθαρὸν ὑποκείμενον μὲ τὴν καθαρὰν ἐνέργειαν. Εἰς τὴν παρατήρησιν ἦν διετύπωσεν ὁ Husserl (κατὰ τὸ 1901), ὅτι δὲν γνωρίζομεν τίποτε περὶ τοῦ ἐγώ, οὔτε δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν ὑπαρξίν του καὶ νὰ ὁμιλήσωμεν οὐσιαστικῶς περὶ αὐτοῦ, εἰάν δὲν τὸ μεταβάλωμεν εἰς ἀντικείμενον εἰς τὴν ἀντίρρησιν λοιπὸν αὐτὴν, ὅτι ἡ ἔννοια ἐνὸς μὴ ἀντικειμενικοποιημένου ἐγώ εἶναι, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, ἀνόητος, ἀπαντᾷ ὁ Natorp κατὰ λίαν ἐκπληκτικὸν τρόπον. Δὲν λέγει ὅτι τὸ νὰ προσθέσωμεν κατὰ τὴν σκέψιν μας καὶ μίαν προϋπόθεσιν διὰ πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀντικείμενον σημαίνει κάτι ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ τὸ νὰ σκεφθῶμεν ἐν οἷονδὴποτε ἄλλο ἀντικείμενον καὶ, ὅτι ἡ σχέσις τῆς ὑποτιθεμένης ἀρχῆς, τῆς δυνατοποιουμένης τὰ ἀντικείμενα γενικῶς, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν σχέσιν εἰς τὴν ὁποίαν θέτει τὰ ἀντικείμενα ἡ γνῶσις τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ αὐτῶν Ἐπὶ τὸ Natorp, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ φαινόμενικὸν παράδοξον τῆς θεωρίας του περὶ τοῦ ἐγώ, ἀναφέρει ἁπλῶς τὸ ἀσύμπτωτον μεταξὺ ἐννοίας καὶ ζωῆς γενικῶς. Ἀφοῦ δὲ καθορίσει τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως, τόσον τοῦ ἐγώ, ὅσον καὶ τῆς συνειδητότητος, προχωρεῖ καὶ λέγει «δι' ὅλων ὅμως αὐτῶν ἐπικυρώνομεν τὴν ἀπόλυτον ἀρχικότητα τοῦ συνειδέναι. Τὸ συνειδέναι εἶναι ἀρχικώτερον ἀπὸ κάθε ἔννοιαν. Συνεπῶς εἶναι ἀνάποδον τὸ νὰ ζητοῦμεν ἐξ ἀρχῆς καὶ περὶ αὐτοῦ μίαν ὁρισμένην ἔννοιαν. Ἀπὸ τὴν ἐσχάτην ἀκριβῶς ἀμεσότητα καὶ ἀρχικότητα τοῦ συνειδέναι ἀπομακρυνόμεθα, ὅταν ζητοῦμεν νὰ τὸ ὑπογάγωμεν ὑπὸ μίαν ἔννοιαν. Ὅσακις ἐπιχειροῦμεν νὰ πράξωμεν τοῦτο - εὐρισκόμεθα πάντοτε εἰς τὸ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ συνειδέναι, εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ συνειδέναι. Νομίζει κανεὶς ὅτι ἔχει ἀπέναντί του τὸν ἑαυτόν του, ἰὸ καθαρὸν ἐγώ· τοῦτο ὅμως εἶναι, ὅταν ἐννοηθῇ ἀκριβῶς, ἀντιφατικόν. Ὡς ἀπέναντι τοῦ ἐγώ κείμενον θὰ ἦτο ἀκριβῶς ἀντικείμενον Ὁλόκληρος ὅμως ἡ φύσις τοῦ ἐγώ συνίσταται τουναντίον εἰς τὴν διαφορὰν ἀπὸ κάθε ἀντικείμενον, εἰς τὸ γεγονὸς, ὅτι ὄντως εἶναι ἀντικείμενον πρὸς αὐτό. (1)

Τὸ καθαρὸν ἐγώ, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τοῦ Natorp ἐχαρακτηρίσθη.

(1) Natorp, Allgemeine Psychologie... 1912, σελ. 32.

κυρίως μόνον ὡς κέντρον ἀναφορᾶς πάντων τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, χαρακτηρίζεται τέλος ὡς «ἄμεσον, καὶ κατ' ἔξοχὴν συγκεκριμένον». Ἡ ἰδεώδης ἐκείνη, καὶ ὡς νόμος ὑφισταμένη, ἐνότης τοῦ συνειδέοτος, εἶναι κατ' ἔξοχὴν ἀφηρημένη, ἐνῶ τὸ συνειδέναι εἶναι κατ' ἔξοχὴν συγκεκριμένον. Ἰσως ὁμως συμβαίνει καὶ ἐδῶ ὅ,τι καὶ ἀλλαχοῦ, νὰ συμπίπτουν δηλαδὴ πλήρως τὰ ἀντίθετα. Συμπίπτουν δὲ εἰς τὸ σημεῖον τῆς συνεχείας. Ὁ νόμος σημαίνει ἀκριβῶς τὸ κατ' ἔξοχὴν συγκεκριμένον, ἂν καὶ αὐτὸ ἐκφράζεται δι' ἐκείνου κατ' ἀφηρημένον τρόπον. Σημαίνει τὸ συγκεκριμένον, τουτέστι ἀξιοῖ τὴν γένεσιν τοῦ συγκεκριμένου. Ἀφηρημένος εἶναι ὁ νόμος μόνον, ἐφ' ὅσον παραμένει ὡς ἀξίωσις, ὅχι ὁμως καὶ μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ νοήματος τῆς ἀξιώσεως. «Τὸ συνειδέναι, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, ἐμπεριέχει εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ συνέχειαν» τὴν πραγματικὴν ταυτότητα τοῦ ἐγὼ καὶ δὴ ὡς ἀπόλυτον *faktum*, μᾶλλον ὡς *fieri*, μάλιστα δὲ ὡς *facere*, ὡς ἀπόλυτον ἐνέργειαν, *πραῖξιν*, «*se faire* ὡς λέγει ὁ Bergson». Ἡ μνημόνευσις αὐτῆ τῆς *durée réelle* καὶ τῆς *évolution créatrice*, ἢ χρησιμοποίησις τοῦ ὄρου «*πραῖξις*», κυρίως αἰπεραιτέρω συνέπειαι τὰς ὁποίας ἐξάγει ὁ Natoirp ἐκ τῶν ἀναφερομένων χωρίων—ὅλα αὐτὰ γεννοῦν ὑποψίας περὶ τοῦ, ὅτι ὁ Natoirp ἐν τέλει ἤθελε νὰ ἐπιτύχη, ἢ νὰ προπαρασκευάσῃ, τὴν συνταύτισιν τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγὼ. Βεβαίως ζητεῖ νὰ διασώσῃ τὴν ἐννοιολογικότητα διὰ τῆς δηλώσεως, ὅτι ἡ ταυτότης τοῦ ἐγὼ «δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὴν περιορισμένην σχέσιν τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ ὑπερβάλλει κάθε τοιοῦτον περιορισμὸν, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα, ἥτοι δὲν τίθεται διὰ τοῦ περιορισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ ὑφίσταται πρὸ αὐτοῦ καὶ παραμένει ἀπεριόριστος». Οὕτω πως δικαιολογεῖται πλήρως ἡ «ὑπόθεσις» τοῦ ἐννοιολογικοῦ ἐγὼ. Καμμία κατάστασις συνειδήσεως, κανένα εἰδικὸν φαινόμενον καὶ κανένα σύνολον φαινομένων δὲν δύναται νὰ πληρώσῃ συνάμα ἢ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζει ὁ Natoirp τὸ ἐννοιολογικὸν ἐγὼ καὶ ὡς ἰδέαν· αὐτὴν δέον νὰ ὑποθέσωμεν ὅχι τόσον ὡς ἔννοιαν (ἂν καὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν τὸν σχηματισμὸν μιᾶς ἔννοιᾶς περὶ τοῦ ἐγὼ), ἀλλὰ ὡς πρωταρχικὸν συνειδέναι, ὡς τὸ πρῶτον καὶ κύριον συνειδέναι. Ἀκριβῶς τὸ μὴ ἐμφανιζόμενον, τὸ μὴ δυνάμενον νὰ γίνῃ ἀντικείμενον συνειδήσεως, αὐτὸ εἶναι «ἡ πλήρης καὶ συγκεκρι-

μένη ἔκφρασις τοῦ ἐμφανίζεσθαι, τοῦ φαίνεσθαι, τοῦ συνειδέναι κατὰ τὴν ἀμεσότητα καὶ ἀρχικότητα αὐτοῦ.» (1)

Κατὰ βάθος λοιπὸν ὁ Natorp ὁμολογεῖ τουλάχιστον ὅτι, διὰ νὰ «κατανοήσωμεν τὸν σύνδεσμον τοῦ συνειδέναι, ἔχομεν ἀκριβῶς ἀνάγκην ἀπὸ μίαν ἄλλην» «ἐννοιαν», παρὰ τὰς εἰκονικὰς καὶ κατ' οὐσίαν ἐννοιολογικῶς ἀπροσδιορίστους ἐκφράσεις, ὡς εἶναι αἱ ἐκφράσεις περὶ «πανισχύρου ρεῦματος τοῦ γίνεσθαι», περὶ τῆς «ἀρχικῆς συνεχείας» καὶ «τῆς ἐλευθέρου δυναμικῆς». Ἐκ τῆς ἐννοιολογικῶς προσδιορισμένης αὐτῆς ἀρχῆς τοῦ ἐγὼ ἀφορμώμενος ὁ Natorp, ζητεῖ κατόπιν νὰ εὑρῇ τρόπον μεταβάσεως εἰς τὸ ρεῦμα τοῦ συνειδέναι τοῦ Husserl καὶ εἰς τὸ élan vital τοῦ Bergson, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Husserl, κατ' ἀντίθετον τρόπον, ζητεῖ νὰ θέσῃ ἓνα ἐννοιολογικὸν ἐγὼ, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ συνειδέναι. Δὲν νομίζω δὲ, ὅτι κατόρθωσεν ὁ Natorp νὰ καταστήσῃ, διὰ τῶν μνημονευθέντων χωρίων, καταληπτὴν τὴν σχεδιασθεῖσαν γεφύρωσιν. Ἀκριβῶς δὲ εἶεκα τούτου δὲν τολμῶ νὰ κατηγορήσω αὐτὸν, ἅτι συνέχυσεν τὸ ἐννοιολογικὸν μὲ τὸ ψυχολογικὸν ἐγὼ. Βεβαίως φέρει τὸ ἓνα πλησίον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ τῷ ὄντι παραμένουν ἀμφοτέρωτα εἰς τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν χωρισμόν· διότι ἡ ἀναφορὰ τὴν ὁποῖαν κάμνει ὁ Natorp εἰς μίαν ἐννοιολογικῶς ἀσύλληπτον ὑπέρβασιν τοῦ συνειδέναι δὲν εἶναι ἀπόδειξις διὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν εἰς αὐτὴν ἀναφερομένων ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων. Ὁλόκληρον τὸ ἐγχείρημα τῆς «*ψυχολογίας κατὰ κριτικὴν μέθοδον*» πάσχει ἀπὸ τὴν διπλῆν ὄψιν τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ἐγὼ· πάσχει δὲ κατ' ἀνάγκην ἀπ' αὐτὴν, διότι τὸ ἐννοιολογικὸν ἐγὼ, κατὰ βάθος, δὲν εἶναι ἓνα ψυχολογικὸν faktum, ἀλλὰ μία γνωσεολογικὴ ἀρχή. Πουθενὰ ὅμως ἄλλου δὲν φαίνεται τόσον σαφῶς ἡ διπλῆ αὐτῆ ὄψις εἰς τὸν Natorp, ὅσον εἰς τὸν μνημονευθέν χωρίον. Κατὰ βάθος ὁ Natorp ἔχει δύο ἐννοίας περὶ τοῦ ἐγὼ· ὁ πατὴρ τῆς μιᾶς εἶναι ὁ Kant, ὁ τῆς ἄλλης εἶναι ὁ Bergson ἢ (ἂν θελήσωμεν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν πρώτην ἀρχαιότητα) ὁ Ἡράκλειτος. Τὸ γεγονὸς, ὅτι αἱ δύο ἐννοιαὶ δὲν χωρίζονται ἐντελῶς αὐστηρῶς εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ ἀκριβοῦς σχηματισμοῦ φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, ἀσφαλῶς μία ἔλλειψις· ἀλλὰ

1) Natorp, Allgemeine Psychologie... 1912 σελ. 38)39.

ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀσαφείας αὐτῆς σχετίζονται αἱ δύο ἔννοιαι περὶ τοῦ ἐγὼ τόσο στενῶς πρὸς ἀλλήλας· τοῦτο δὲ ἔχει διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς παιδαγωγικῆς σπουδαιοτάτην σημασίαν. Ἡ «ψυχολογία» καὶ «ἡ κοινωνικὴ παιδαγωγικὴ» τοῦ Natorp εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμεύσουν ὡς παράδειγμα διὰ τὸ γεγονός, ὅτι μία φιλοσοφικὴ θεωρία τῆς παιδαγωγικῆς τότε μόνον ὁδηγεῖ εἰς γόνιμα καὶ εἰς βαθέως διικνούμενα ἀποτελέσματα, ὅταν ἀκριβῶς γνωρίζει περισσοτέρας ἐγνόας τοῦ ἐγὼ. Εἰς ἐπαρκῆ ὅμως σαφήνειαν τότε μόνον θὰ καταλήξῃ ὅταν αἱ ἔννοιαι αὗται τοῦ ἐγὼ χωρισθοῦν κατ' ἀρχὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀκριβέστατα καὶ κατόπιν μόνον ἀναφεροῦν πρὸς ἀλλήλας κατὰ σαφῆ καὶ ἀναμφισβήτητον τρόπον.

Ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν εὗρισκω εἰς τὴν σύγχρονον γερμανικὴν φιλοσοφίαν τῆς παιδαγωγικῆς κανένα παράδειγμα, ἀσφαλῶς ὅμως εἰς τὴν γερμανικὴν ἰδεοκρατίαν (κυρίως εἰς τὸν Fichte, τὸν ὁποῖον ὁ Natorp, παρὰ τὰς ὁμοιότητας εἰς τὴν ὀρολογίαν, καὶ μάλιστα παρὰ τὴν κοσμοθεωρητικὴν ὁμοφωνίαν, ἐν τούτοις εἰς οὐσιώδη σημεῖα παραγνωρίζει).

Πρὶν ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν διασάφησιν τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὗρίσκεται τὸ πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἀκόμη ἓνα φιλόσοφον, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε τὴν καὶ διὰ τὴν φιλοσοφικὴν παιδαγωγικὴν ἀπαραίτητον ἔννοιαν τοῦ ἐννοιολογικοῦ ὑποκειμένου καὶ δὴ μὲ ἀνυπέρβλητον σαφήνειαν. Ὁ Heinrich Rickert προβαίνει ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ περὶ «τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως» ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὸν θεμελιώδη χωρισμὸν τοῦ γνωσεολογικοῦ ἀπὸ τοῦ ψυχολογικοῦ τρόπου τοῦ θέτειν τὸ πρόβλημα. Δὲν ἀφορμᾶται (ὅπως ὁ Natorp) ἀπὸ ἓνα γεγονός τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γνώσεως· δὲν θέλει (ὅπως ὁ Husserl) νὰ περιγράψῃ τὰ φαινόμενα τοῦ συδέσμου τοῦ συνειδέσθαι, ἀλλὰ ἐξετάζει τὴν ἰσχὺν τῆς γνώσεως, ὄχι ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν, ἢ ὡς πρὸς τὴν γένεσιν αὐτῆς, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς. Ὡς πρὸς αὐτὸ εἶναι ὁ Rickert γνήσιος κληρονόμος τοῦ Kant, ὁ ὁποῖος προτάσσει τὴν quaestio juris, ὡς τὸ κυρίως ἐννοιολογικὸν φιλοσοφικὸν πρόβλημα, πάσης quaestio facti.(1) Ἦδη ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ μνη-

1) Τὸ δὲ γεγονός, ὅτι αὐτὴ ἡ quaestio juris ἐπεκτείνεται κατόπιν ἐν

μονευθέντος ἔργου, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχάς δὲν ἦτο ἐντελῶς ἐλεύθερον ἀπὸ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατό τις νὰ παρερμηνεύσῃ ψυχολογικῶς, ἤρχιζε μὲ τὰς ἐξῆς χαρακτηριστικὰς λέξεις· «εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ γινώσκειν ἀνήκει, ἐκτὸς ἐνὸς ὑποκειμένου τὸ ὁποῖον γινώσκει, καὶ ἓνα ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον γινώσκεται. Ὑπὸ ἀντικείμενον ἐννοοῦμεν ἐκεῖνο πρὸς τὸ ὁποῖον κατευθύνεται τὸ γινώσκειν, ὅταν εἶναι ἀληθές, ἢ ἀντικειμενικόν». Εἰς δὲ τὰς μεταγενεστέρας ἐκδόσεις ὁρίζει ὁ Rickert ἀκριβέστερον τὰς λέξεις αὐτὰς διὰ τῆς περαιτέρω προσθήκης. «Τὸ ἐρώτημά μας εἶναι· ποῖον εἶναι τὸ ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον ἀνεξάρτητον ἀντικείμενον ὡς κριτήριον τῆς γνώσεως ἢ διὰ τίνος ὄντος προσλαμβάνει τὸ γινώσκειν ἀντικειμενικότητα. (1).

Διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Rickert εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀναπτύσσει πρωτίστως τὴν ἔννοιαν τοῦ γνωσεολογικοῦ ὑποκειμένου. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ διὰ τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ κριτήριον ἀντικειμενικότητος τῆς γνώσεως, δὲν πρέπει τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ νὰ εἶναι βεβαίως ἀντικείμενον, δὲν πρέπει νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀντικειμενικοποιεῖται. Ἐνεκα τούτου πρέπει νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν γνωσεολογίαν, τόσον ἡ ἔννοια τοῦ ψυχο-φυσικοῦ, ὅσον καὶ ἐκείνη τοῦ καθαρῶς ψυχικοῦ ἐγώ, διότι ὑπάρχει ἓνα ἐμπειρικὸν συνειδὸς καὶ τοῦ σώματός μου καὶ τῆς ψυχικῆς μου ζωῆς. Δι' αὐτοῦ ὁμως ἀπορρίπτονται ὅλα τὰ πραγματικὰ ὑποκείμενα. Πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἰδιοτυπίαν ἐνὸς πραγματικοῦ ἀτόμου ἐξαφανίζεται ὡσαύτως, Ἐπομένει μόνον ἓνα μὴ πραγματικὸν «συνειδὸς, τὸ κατ' ἐξοχὴν συνειδὸς», μία ἐννοιολογικὴ ἀρχὴ τῆς συνειδητότητος, διὰ τῆς ἧς κατανοεῖται κάθε συνειδὸς ὡς συνειδὸς, καὶ κάθε συνειδητὸν ὡς τοιοῦτο.

Εἰς τὸ γνωσεολογικὸν αὐτὸ συνειδὸς ἐνυπάρχει λοιπὸν (ἀκρι-

τῷ συστήματι τοῦ Rickert εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἰσχύος γενικῶς, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου (πρὸβλ. τὴν μικρὴν μου συγγραφὴν, Heinrich Rickert und seine Stellung innerhalb der deutschen Philosophie der Gegenwart, 1927).

1) Heinrich Rickert, der Gegenstand der Erkenntnis, Einführung in die Transzendentalphilosophie. 1 ἔκδ. 1892, 6 ἐπηυξημένη ἔκδ. 1928.

βῶς ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι τῷ ὄντι ἐννοιολογικὸν καὶ διὰ τοῦτο γενικοῦ κύρους καὶ γενικῆς περιληπτικότητος) πᾶν περιεχόμενον παραστάσεως· πᾶν ὅ,τι προσπίπτει εἰς τὴν συνείδησίν μας κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ τὸ κατατάξωμεν, ἀντικειμενικοποιοῦντες αὐτό, εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον, γενικῶς πάντα ὅσα Husserl χαρακτηρίζει ὡς πραγματικὰ στοιχεῖα καὶ συστατικὰ τοῦ συνδέσμου τοῦ συνειδέναί· ἐξαρτῶνται ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὸ γνωσεολογικὸν αὐτὸ ἐγώ, ἢ δυνάμεθα νὰ τὰ ἐξαρθήσωμεν ἀπ' αὐτό. Εἰς τὸ σύνολον λοιπὸν τῶν στοιχείων καὶ τῶν συστατικῶν τῆς συνειδήσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ τὸ ζητούμενον κριτήριον τοῦ γινώσκειν. Ἡ ἀποψις τῆς ἐνυπαρξίας (Immanenz) εἶναι ἀδύνατος διὰ τὴν γνωσεολογίαν. Ἐχομεν ἀνάγκην ἀπὸ κάτι μεθυπάρχον. Τὸ μεθυπάρχον ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι κάτι πραγματικόν, ἐπειδὴ αὐτὸ ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἐξηγῇ καὶ νὰ δικαιολογῇ κάθε θέσιν τῆς πραγματικότητος. Δὲν εἶναι μία μεθυπάρχουσα πραγματικότης, ἀλλὰ ἓνα ὑπὲρ τὴν πραγματικότητα ἰσχυρὸν δέον. Οὕτω πὼς θεμελιώνει τέλος ὁ Rickert τὴν ἀλήθειαν τῆς γνώσεως διὰ τῆς σχέσεως δύο ὑπεράνω τῆς πραγματικότητος ἰσχυόντων παραγόντων, ἐνὸς νοητοῦ ὑποκειμένου καὶ ἐνὸς νοητοῦ ἀντικειμένου, ἐνὸς συνειδότος καθ' ὅλου καὶ ἐνὸς ἰσχύοντος κονότος, ἢ δέοντος. Ἡ ἐγκατάλειψις αὐτῆς τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀναγκαία, ἂν πρέπει τῷ ὄντι νὰ ἀσφαλίσθῃ, ὄχι τὸ ἐμπειρικὸν γεγονός, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια, ἡ ἀντικειμενικὴ ἰσχὺς τῆς γνώσεως· διότι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς τοιαύτης ἐξασφαλίσεως εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξουν καθορισμοὶ γεγονότων καὶ γνώσεως τῆς πραγματικότητος. Θὰ ἦτο δὲ τελεία ἀνατροπὴ τῶν πραγμάτων, ἂν ἤρχιζε κανεὶς εἰς τὴν γνωσεολογίαν ἀπὸ ἓνα πραγματικόν, ἢ ἐμπειρικὸν γεγονός τοῦ συνειδέναί. Τὸ γνωσεολογικὸν ὑποκείμενον δὲν ἔχει καθορισθῆναι πλήρως ἂν τὸ ἐκβλάβῃ τις ὡς πραγματικὸν ἐγώ, ἢ ὡς δεδομένον στοιχεῖον εἰς τὰς πραγματικὰς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως, ἢ τέλος καὶ ὡς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐνέργειαν τοῦ συνειδέναί.

Τὴν συνέπειαν αὐτὴν εἰς τὴν ὁποίαν ὀδηγεῖ ἡ γνωσεολογία τοῦ Rickert δυσκόλως εἶναι δυνατόν νὰ τὴν ὑποφέρουν ὅλοι οἱ σύγχρονοι «φιλόσοφοι τῆς ζωῆς» καὶ οἱ μεταφυσικοὶ, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ ἐννοήσουν τὸ πραγματικὸν καὶ αὐτὸ τὸ συναισθανόμενον καὶ συγκινούμενον ἐγώ εἰς τὴν συγκεκριμένην αὐτοῦ ἐνέργειαν.

Ἔνεκα τοῦ γεγονότος αὐτοῦ δὲν ἔλειψαν βεβαίως καὶ αἱ ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Rickert καὶ δὴ ἀπὸ διαφόρους πλευράς. Ὁ Dilthey ὀνομάζει κάθε ἐννοιολογικὴν ἀρχὴν τοῦ ἐγὼ ἀφρημένην καὶ ἐστερημένην ζωῆς, οἱ φαινομενολόγοι καταπολεμοῦν αὐτὴν ὡς κατεσκευασμένην, οἱ μεταφυσικοὶ παραπονοῦνται διότι δὲν εὐρίσκουν εἰς αὐτὴν μίαν σχέσιν πρὸς τὰ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, φοβερὰ καὶ ἀναποκαλύπτα μυστήρια τῆς ὑπάρξεώς μας. Καὶ γνωσεολόγοι ἀκόμη, ὡς ὁ Nicolai Hartmann, ἰσχυρίζονται, ὅτι ἀπὸ ἓνα μὴ ὑπάρχον ὑποκείμενον καὶ ἀπὸ ἓνα μὴ ὑπάρχον ἀντικείμενον εἶναι ἀδύνατον νὰ καταστήσῃ τις καταληπτὴν τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, κυρίως δὲ τὴν πραγματικὴν ἐνέργειαν τῆς γνώσεως. Ἐγὼ, ὁ γνωρίζων, πρέπει πάντως νὰ ὑπάρχω, καὶ πρὶν ἀκόμη ἐκτελέσω μίαν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος, ἢ καὶ πρὶν ἀκόμη θέσω κάτι ὡς πραγματικόν. Τὴν θέσιν τῆς ἐννοιολογίας (Transzendentalphilosophie) πρέπει κατὰ τὸν Hartmann νὰ καταλάβῃ ἡ ὀντολογία, τὴν θέσιν τῆς κριτικῆς τῆς γνώσεως ἡ μεταφυσικὴ τῆς γνώσεως. Τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ἀντικείμενον πρέπει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἐννοηθοῦν ὡς πραγματικὰ, ὑπάρχοντα ὄντα, αἱ δὲ δυσχέρεια αἱ γινόμεναι ὡς πρὸς τὴν σχέσιν αὐτῶν αἴρονται διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὡς βᾶσις τοῦ ἐγὼ προϋποτίθεται μία ὑπερ-υποκειμενικὴ, τοῦ δὲ ἀντικειμένου μία ὑπερ-αντικειμενικὴ πραγματικότης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ σχέσις μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἐμφανίζεται ὡς σχέσις μεταξὺ ἑνὸς ὄντος καὶ ἑνὸς ἄλλου ὄντος, ὡς σχέσις ἢ ὁποία δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὰν νὰ κατανοηθῇ καὶ νὰ γνωσθῇ πλήρως (ἔνεκα τοῦ μεταφυσικοῦ βᾶθους ἀμφοτέρων τῶν στοιχείων τῆς σχέσεως), ἀλλ' ἢ ὁποία πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ νοηθῇ ὡς ὑφισταμένη. Μολονότι δὲ δι' αὐτοῦ δὲν ἐξαλείφονται ὅλαι αἱ ἀπορίαι τῆς γνωσεολογίας, τίθεται τουλάχιστον ἡ ὀριστικότης καὶ ἡ πραγματικότης τοῦ γινώσκοντος ἐγὼ καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς γνώσεως ἐπὶ μεταφυσικῆς τινος βάσεως (1). Ἡ μεταφυσικὴ βᾶσις τῆς ὑπάρξεως

1: Πρὸβλ. Nicolai Hartmann. Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis deut. ἔκδ. 1925. Αἱ λίαν βαθεῖαι εἰδικαὶ ἔρευναι τοῦ Hartmann, κυρίως δὲ αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν θεωρίαν τῶν κατηγοριῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτελέσουν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντικειμένου προσοχῆς. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐνδιαφέρει ἡμᾶς μόνον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Hartmann

τοῦ ἐγὼ ἐξηγεῖ τὴν βαθέως εἰς τὸ ἄλογον στοιχεῖον ἐρριζωμένην καὶ οὐδέποτε πλήρως λογικοποιουμένην, καὶ ἐξ αὐτοῦ δῆθεν οὐδέποτε κατὰ καθαρῶς γνωσεολογικὸν τρόπον καταληπτὴν ὑπόστασιν.

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὅτι ἡ καθαρῶς γνωσεολογικὴ ἔννοια τοῦ υποκειμένου (τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πραγματικότης, ἀλλὰ ἐννοιολογικὴ ἀφαίρεσις, ἰδέα) εἶναι διὰ τὴν παιδαγωγικὴν πλήρως ἄγονος. Ἄγωγή εἶναι γεγονός τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καὶ ἐκτελεῖται εἰς πραγματικὸν (καὶ ὄχι ἰδιῶδες) ἄτομον. Μία ὑπερπραγματικὴ, ἰδεώδης καὶ ὑπερατομικὴ συνείδησις δὲν εἶναι συνεπῶς δυνατόν νὰ εἶναι, εἰς τὴν κυριολεκτικὴν ἔννοιαν, οὔτε παιδαγωγικὴ, οὔτε διαπαιδαγωγήσιμος, οὔτε μορφωτικὴ, οὔτε ἐπιδεκτικὴ μορφώσεως. Ἀλλὰ ἡ ἄγωγή καὶ ἡ μόρφωσις, ὅπως καὶ πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, δὲν ἔχει μόνον πρακτικὴν, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴν ἄποψιν. Κάθε πρόσωπον, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται ἀπέναντί μου καὶ εἰσέρχεται εἰς κοινωνικὴν σχέσιν μαζί μου, ἐπικαλεῖται ὄχι μόνον τὴν ἠθικότητά μου, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν γνωστικότητά του. Δὲν ἀξιοῖ μόνον νὰ τὸ ἐκτιμήσω ὡς ἠθικὸν ὄν, οὔτε θέλει μόνον νὰ τὸ γνωρίσω, ἀλλὰ, ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀξιοῖ, ὡς ἀναγνωρίζον καὶ αὐτὸ ἐμὲ, νὰ τὸ ἀναγνωρίσω καὶ ἐγώ. Χωρὶς αὐτὸν τὸν θεμελιώδη ὄρον τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως μεταξὺ θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν παραγόντων πολὺ δυσκόλως θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ φιλοσοφία τῆς παιδαγωγικῆς, ἐὰν τῷ ὄντι θέλει νὰ εἰσέλθῃ μέχρι τῶν ἐσχάτων φιλοσοφικῶν ἀρχῶν πίσεως πι-

ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνέλθῃ ἐκ τῆς «πρώτης πράξεως τοῦ φαινομένου τῆς γνώσεως» εἰς τὸ ἐγὼ τὸ ὅποιον συνυφαίνεται πρὸς μεταφυσικὴν τινα ὑπόστασιν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ Husserl ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξαγάγῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐννοιολογικοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ εἰσέλθωμεν εἰδικῶς εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς νεωτέρας θεωρίας τῆς ὑπάρξεως, ἥτις εἶναι συνδυασμὸς τῶν μεταφυσικῶν τάσεων καὶ τῆς ψυχολογίας καὶ φαινομενολογίας. Αἱ θεμελιώδεις ἔννοιαι αἱ ἀναγκαῖαι πρὸς διαφώτισιν τῆς καταστάσεως τοῦ προβλήματος τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς δὲν θὰ ἀπέκτων δι' αὐτοῦ μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν.

δαγωγικῆς. Εἰς δὲ τὰς θεωρητικὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς ἀνήκει ἀκριβῶς, ὡς δεικνύει τὸ παράδειγμα τοῦ Rickert, καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ ἀρχὴ τῆς ὑποκειμενικότητος ἢ τοῦ καθαροῦ ἐγώ. Βεβαίως αὕτη καὶ μόνη δὲν ἀρκεῖ διὰ τὴν φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς παιδαγωγικῆς. Καὶ ὁ Rickert χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς πρακτικῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἄλλα βοηθητικὰ, ἐννοιολογικὰ, μέσα, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἔχει εἰς τὴν γνωσεολογίαν του. Ἰδιαιτέρως δὲ εἶναι ἀνάγκη καὶ ἄλλων ἐννοιῶν περὶ τοῦ ἐγώ. Ἀλλὰ ἡ ἰδιοτυπία ἢ ἀπορρέουσα ἐκ τοῦ συνδέσμου αὐτῶν μὲ γνωσεολογικὰς ἀρχὰς δυνατοποιεῖ τὰς ἰδεοκρατικὰς μορφὰς τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς μορφώσεως.

Καὶ ἡ *μεταφυσικὴ ἐννοία τῆς ὑπερβατικῆς βάσεως τῆς ὑπαρξεως* τοῦ ἐμπειρικοῦ ἐγώ κατ' οὐδένα τρόπον ἐπαρκεῖ πρὸς φιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς παιδαγωγικῆς. Καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν μίαν μεταφυσικὴν ἐπαφὴν μεταξὺ παιδαγωγοῦ καὶ μαθητοῦ, πάντως ἡ παιδαγωγικὴ, ὡς θεωρία τῆς ἐμπειρικῶς ἐκτελομένης πράξεως τῆς ἀγωγῆς, ἐνδιαφέρεται διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ μεταφυσικὴ αὕτη ἐπαφὴ καθίσταται ὄρατή, καὶ πῶς εἶναι δι' ἐμπειρικῶν μέσων πιθανὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἢ καὶ νὰ διατηρηθῇ. Διὰ νὰ ἐξηγήσῃ δὲ τοῦτο ἔχει ἀνάγκην τουλάχιστον ἀπὸ μίαν ἐμπειρικὴν ἐννοιαν τοῦ «ἐγώ καὶ σὺ» ἢτοι τῆς σχέσεως προσώπων. Καὶ ἐδῶ λοιπὸν ὁ συνδυασμὸς περισσοτέρων ἐννοιῶν τοῦ ἐγώ εἶναι ἀναπόφευκτος. Ἡ μεταφυσικὴ βᾶσις τῆς ὑπαρξεως εἶναι ἴσως δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν συμπλήρωσιν ἢ εἰς τὴν ἐμβάθυνσιν, οὐχὶ ὁμως καὶ εἰς τὴν πλήρη θεμελίωσιν τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς.

Τὰ μεγαλύτερα πλεονεκτήματα φαίνεται ὅτι προκύπτουν διὰ τὴν παιδαγωγικὴν ἐκ τῆς παραδοχῆς *τῆς ψυχολογικῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου*. Ὁ μαθητὴς εἶναι ἄλλως τε ἐκ πρώτης ὄψεως μόνον ὡς ἀντικείμενον ἐμπειρικῆς, τουτέστι κατ' ἐξοχὴν ψυχολογικῆς, παρατηρήσεως γνωστός. Ὁ ριζικὸς ἐμπειρισμὸς πιστεύει συνεπῶς, ὅτι καὶ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν δὲν χρειάζεται τὴν βοηθητικὴν ἐννοιαν τοῦ γνωσεολογικοῦ ἢ τοῦ μεταφυσικοῦ ὑποκειμένου. Ἄν ταχθῶμεν μὲ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Hume, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ καμμία ἀγωγή ἢ μόρφωσις τοῦ ἐγώ ἢ τοῦ σὺ, διότι πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι κάθε πρόσωπον, δυνάμενον νὰ παιδαγωγηθῇ καὶ νὰ μορφωθῇ, διατηρεῖ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν παι-

θαγωγικήν διαδικασίαν κάτι μόνιμον και ἀμετάβλητον.

Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ μόρφωσις ἐνὸς ἀνθρώπου προϋποθέτουν, ὅτι οὗτος εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀλλοιωθῆ ὡς πρὸς μερικά πράγματα, ἀλλὰ ὅτι ὁ πυρὴν τῆς ὑπάρξεώς του μένει ὁ αὐτός. Τοιοῦτον δὲ μόνιμον πικρῆνα τοῦ προσώπου ὁ Hume δὲν παραδέχεται. Κατὰ τὴν θεωρίαν του δὲν εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κυριολεκτικὴ ἀγωγή τοῦ ἐγώ, πολὺ πιθανὸν ὅμως μετατροπὴ εἰς ἐγὼ ὠρισμένης ἰδιορρυθμίας. Ἐπειδὴ δὲ κάθε τρόπος τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὴν ζωὴν ἀνάγεται εἰς εἰρημὸς παραστάσεων καὶ εἰς τὴν συνήθειαν καὶ ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ δύο βασίζονται εἰς συχνὰς ἐπαναλήψεις ὠρισμένων ἀντιλήψεων καὶ εἰς σύνολα ἀντιλήψεων, διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ προσφέρεται εἰς τὸν μορφούμενον, τὸν μαθητὴν, πάντοτε τὸ αὐτὸ ὑλικὸν τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀντιλήψεων, ἂν θέλωμεν νὰ μορφώσωμεν ἓνα ὠρισμένον τύπον ἀνθρώπου. Κυρίως πρέπει νὰ ἀφυπνίσωμεν, διὰ σκοπίμως προσφερομένων ἐντυπώσεων, καὶ τὰς παραστάσεις τῆς φαντασίας καὶ τῆς συμπαθείας. Διότι δι' αὐτῶν μανθάνει κανεὶς νὰ διεισδύῃ εἰς τὸ ἔσωτερικὸν ἄλλων ἀνθρώπων, μανθάνει κανεὶς τί προξενεῖ ἡδονὴν ἢ λύπην ὄχι μόνον εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλὰ εἰς τὴν γενικότητα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τί ἀναγνωρίζουν ὡς ἄξιον καὶ τί ἀπορρίπτουν ὡς ἀνάξιον. Κάποιος γενικὸς κανὼν κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς ἐμφανίζεται καὶ ἀκολουθεῖται ἀπὸ συνήθειαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ γενικὸς αὐτὸς κανὼν κατ' οὐσίαν ἐδημιουργήθη ὑπὸ προηγουμένων γενεῶν, διὰ τοῦτο ἡ παιδαγωγικὴ διαδικασία καταλήγει εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ διαπαιδαγωγουμένου εἰς τοὺς ἐκ πειραδόσεως ἰσχύοντας τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ εἰς τοὺς κοινωνικοὺς τύπους. Ὁ Hume καὶ γενικῶς οἱ πλεῖστοι Ἀγγλοὶ ἐμπειρικοὶ ἀνέπτυξαν τοιαύτας θεωρίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως ἐφήρμοσαν αὐτὰς μᾶλλον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας παρὰ εἰς τὴν παιδαγωγικὴν.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ διατυπώσωμεν τὰς παιδαγωγικὰς συνεπείας τῆς θεωρίας τοῦ Hume κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Οὐδὲν ἐγὼ εἶναι διαπαιδαγωγήσιμον, ἀλλὰ πᾶν ἐγὼ εἶναι δυνατὸν νὰ μετατραπῆ εἰς ἄλλο τι ἐγὼ. Ἀγωγή εἶναι ἡ διὰ συνηθείας πρόσληψις (βεβαίως καὶ ἡ διὰ συνηθείας ἀποβολή) ὠρισμένων τρόπων τοῦ φέρεσθαι· τὸ μέσον πρὸς τοῦτο εἶναι ἄσκησις διὰ συνεχοῦς προσφορᾶς ὠρισμένων παραστάσεων καὶ ἐντυπώσεων. Μόρφωσις τουναντίον

είναι ἡ συνήθεια εἰς συνθήκας τῶν γενικῶς ἀνεγνωρισμένων τύπων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ γίνεται κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καταλήγη εἰς τὴν μόρφωσιν. Τὸ δημιουργηθῆσόμενον ἐγὼ πρέπει νὰ μορφωθῆ διὰ τῆς συνήθειας κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μάθῃ νὰ ἐπιδέχεται τὴν συνήθειαν. Ἐάν εἶναι δυνατόν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀγωγῆς κατὰ βαθύτερον (ἠθικόν) τρόπον καὶ κατὰ βαθύτεραν (καλλιεργητικὴν καὶ ὄχι μόνον ἐκπολιτιστικὴν) ἔννοιαν, τοῦτο πρέπει νὰ μείνῃ ἀμφίβολον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Hume δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἠθικῆς τῆς ὠφελιμότητος καὶ ὠρισμένης κοσμοπολιτικῆς εὐγενείας. (1) Ἐν πάσῃ περιπτώσει αἱ ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεῖσαι ὑποδείξεις δεικνύουν δύο τινά. Πρῶτον ὅτι ἡ ἀγωγή καὶ ἡ μόρφωσις, τοποθετούμεναι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Hume, ὑστεροῦν πολὺ ὡς πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας. Δεύτερον ὅτι ἔχει (ὅπως συμβαίνει πάντοτε ὡσάκις προτιμᾶται ἡ ἔννοια τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγὼ) ἡ ἀγωγή τόσον τὴν χρονικὴν πρωτοπορείαν ὅσον καὶ τὰ ποιοτικὰ πρωτεῖα ἀπὸ τὴν μόρφωσιν: ἡ μόρφωσις εἶναι κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν μόνον μία δευτερεύουσα ἐπιτυχία διὰ τῶν αὐτῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων εἰργάσθη ἡ ἀγωγή ἐπὶ τοῦ ἀτόμου.

Ἐντελῶς διαφορετικὰ διαμορφώνεται ἡ σχέσις αὕτη ἂν παραδεχθῶμεν εἰς τὸ ἐγὼ μίαν θεμελιώδη ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ συνδέσμου τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ τοῦ συνειδέσθαι γενικῶς. Ὡς παράδειγμα δι' αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν λαμβάνομεν τὴν θεωρίαν τοῦ Dilthey. Τὰς ἀμφιβολίας τὰς ὁποίας ἐγκλείει ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Dilthey ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσαν θεωρίαν περὶ ἀγωγῆς καὶ μόρφώσεως τοῦ Hume, ὑπεδείξαμεν ἤδη ὅταν ἐμνημονεύσαμεν τὴν διπλὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν κατ' ἀνάγκην προσλαμβάνουν οἱ ὅροι «αὐτοσυνείδησις» καὶ «μόρφωσις» εἰς τὸν Dilthey. Ὁ Dilthey ἔγραψε πολλὰς καθαρῶς παιδαγωγικὰς πραγματείας. (2). Θέλει νὰ ἀντι-

1) Ὁραίαν περιληπτικὴν ἐκθεσιν τῆς ἀγγλικῆς ἠθικῆς τοῦ διαφωτισμοῦ παρουσίασεν ὁ Eruse Troeltsch. (Οἱ Ἄγγλοι ἠθικολόγοι τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος, «Realenzyklopädie F. Protest. Theol. u. Kirche τόμ. 13 τρίτη ἐκδ. 1913, ἀνατυπωμένη εἰς τὸν IV τόμ. των ἀπάντων τοῦ Troeltsch 1925).

2) Dilthey, Über die Möglichkeit einer allgemeingültigen pädagogischen Wissenschaft, 1888. Gesammelte Schriften τόμ. VI (τοῦτο

καταστήση τὴν «φυσικὴν παιδαγωγικὴν» τῆς ἐποχῆς τοῦ φωτισμοῦ διὰ μιᾶς θεωρίας τῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁποία ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς κατακτήσεις τῆς ἱστορικῆς σχολῆς, χωρὶς ὅμως νὰ στερεῖται καὶ κανονιστικῶν ἀπόψεων. Ἐπειδὴ ὁ Dilthey παραιτεῖται τῆς μεταφυσικῆς θεμελιώσεως, διότι ἐπιστημονικῶς εἶναι αὕτη ἀστήρικτος, καὶ ἐπειδὴ ἀποκρούει ὅλας τὰς ἐννοιολογικὰς θεμελιώσεις ὡς ἀφηρημένας καὶ κατεσκευασμένας, δὲν ὑπολείπεται εἰς αὐτὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐξαγάγῃ τοὺς κανόνας καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς παιδαγωγικῆς ἐκ τῆς «ἐνυαρχούσης τελεολογίας» αὐτῆς ταύτης τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἐνεκα τούτου δὲν προχωρεῖ πέραν τοῦ συμπεράσματος, ὅτι ἡ ἀγωγή δεόν νὰ ἐξυπηρετῇ τὴν «ἀνάπτυξιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς». Ἐκ τῶν ψυχικῶν γεγονότων προκύπτει δὴθεν κάποια ἔννοια τῆς τελειότητος ψυχικῶν ἐνεργειῶν· ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἔννοιᾶς αὐτῆς περὶ τελειότητος εἶναι δυνατὸν νὰ «ἐξαχθούν» μερικοὶ παιδαγωγικοὶ κανόνες ἀπ' αὐτὴν ταύτην τὴν ψυχικὴν ἀρχιτεκνονικὴν καὶ νὰ τεθοῦν ὡς ἀξιώματα τῆς ἀγωγῆς. Παιδαγωγικὴ τῆς τελειοποιήσεως εἶναι βεβαίως τόσον τὸ ἰδεῶδες τοῦ 18ου αἰῶνος ὅσον καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Dilthey ἀποκρουσθὲν «σύστημα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν», τὸ διακριτικὸν εἶναι ὅτι, ὁ πάντοτε πρὸς αὐτὰς συνδεδεμένος ψυχολογισμὸς παρουσιάζεται εἰς τὸν Dilthey γεμᾶτος μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀκριβῶς μὲ τὴν κληρονομίαν τῆς ἱστορικῆς σχολῆς. Οὕτω πως συμβαίνει ὥστε εἰς τὸν Dilthey ἡ ἔννοια τῆς μορφώσεως νὰ προσλαμβάνῃ κάποιαν προτεραιότητα. Ἀνενδοιάστως ὁρίζει τὴν ἀγωγήν ὡς τὴν «προγραμματικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας οἱ μορφωμένοι μορφώνουν τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῶν ἀναπτυσσομένων». Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «μορφώνειν» ἔννοεῖ ὁ Dilthey «κάθε ἐνέργειαν, ἡ ὁποία τείνει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελειότητα τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν κατὰ τὴν ψυχικὴν ζωὴν». Μόρφωσις εἶναι ἡ δι' αὐτοῦ ἐπιτευχθεῖσα τελειότης· πρόκειται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοτελὴς σκοπός, ἐπειδὴ ἡ τελεολογικῶς διαρρυθμισμένη ψυχικὴ ζωὴ εὐρίσκει ἐν αὐτῇ τὴν «ἱκανοποίησίν» της. Ὡστε ἠθικὴ τις κατεύθυνσις τῆς ἀγωγῆς (ὑπὸ μίαν ἔννοιαν διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν μόρφωσιν) δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μονομεροῦς

·εἶναι τὸ θεμελιῶδες παιδαγωγικὸν ἔργον τοῦ Dilthey ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ ἐκθεσίς μου).

χρησιμοποίησεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγὼ ὑπὸ τοῦ Dilthey. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ ἠθικὰ ἐρωτήματα τῆς παιδαγωγικῆς δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐποχῆς τοῦ φωτισμοῦ ὡς καὶ εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς μορφώσεως.

Ἄν θελήσωμεν τέλος νὰ οἰκοδομήσωμεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl μίαν παιδαγωγικὴν, δὲν ἀπομακρυνόμεθα καὶ πολὺ ἀπὸ τὰς συνεπείας τῆς θεωρίας τοῦ Hume, ἀν ἐλαμβάνωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὰ δεδομένα περιεχόμενα τοῦ συνειδέναί. Ἡ ἐννοια ὁμως τῆς ἐντάσεως ὁδηγεῖ τῷ ὄντι περαιτέρω. Αἱ ἐντατικαὶ ἐνεργεῖαι εἶναι ἔνεκα τούτου σπουδαιόταται, διότι ἔχουν σημασίαν διὰ τὴν «θεμελίωσιν τῶν ἀνωτάτων κανονιστικῶν ἐπιστημῶν». Προσφέρουν τὰς «συγκεκριμένας βίσεις διὰ τὴν ἀφαιρέσιν τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν; αἱ ὁποῖαι παίζουσι συστηματικὸν ρόλον εἰς τὴν Λογικὴν, τὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν Αἰσθητικὴν, ἤτοι ὡς ἐννοιαί, αἱ ὁποῖαι οἰκοδομοῦσι τοὺς ἰδεώδεις νόμους τῶν ἐπιστημῶν τούτων» (1). Πῶς ὁμως εἶναι δυνατόν νὰ ἐξεύρωμεν δι' ὑποκειμενικῶν ἐνεργειῶν τοῦ συνειδέναί, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, γενικῶς ἰσχύοντας κανόνας, τοῦτο ἀποτελεῖ βεβαίως μίαν ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις δυσχερείας τῆς θεωρίας ταύτης. Λέγεται, ὅτι ἂν ὠρισμένα ἐντατικαὶ ἐνεργεῖαι τείνουσι πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν ἐννοίαν, τότε εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ἐντατικὴ ἐνεργεῖα «ἐκπληροῦται» ἤτοι πληροῦται μὲ περιεχόμενον καὶ ὅτι τὸ νομιζόμενον τῇ ἀληθείᾳ εὐρέθη ὅπως ἀκριβῶς ἐνομίζετο. Ἄν τῷ ὄντι διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς ἐννοίας αὐτῆς τῆς ἐντάσεως καὶ τῆς πληρώσεως ἐξέρχεται κανεὶς κατ' οὐσίαν ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς συνηθείας τοῦ Hume (διότι πρόκειται πρᾶγματι περὶ ἐπαναλήψεων, ἀκριβῶς περὶ συνεχοῦς ἐπανευρέσεως τοῦ νομιζομένου) τοῦτο δὲν τὸ ἐξετάζομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει μόνιμον ἐγὼ τὸ ὁποῖον νὰ εὐρίσκειται μὲ τὰς ἐντατικὰς ἐνεργείας εἰς ἐξαιρετικῶς στενὴν σχέσιν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐνεργεῖαι αἱ ψυχικαὶ συγκολυμβοῦν ἀπλῶς εἰς τὸ ρεῦμα τοῦ συνειδέναί, πάντως δὲν δυνάμεθα νὰ περιμένωμεν ἀπὸ τὴν φαινομενολογίαν οὐσιώδη ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας τῆς παιδαγωγικῆς. Εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἀποψιν τοῦ Husserl διαμορφώνονται τὰ πρᾶγματα εὐνοϊκώτερα διὰ μίαν φαινομενολογιγὴν

(1) Husserl. Logische Untersuchungen, II, 1, 2 ἔκδ. σελ. 365)866.

θεωρίαν περί ἀγωγῆς. Διότι μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς νέας ἐννοίας τοῦ ἐγὼ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι εἶναι ὅπωςδήποτε δυνατὴ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ «καθαρὸν ἐγὼ», ἢ ἀξίωσις πρὸς ἐνεργητικότητα, πρὸς ἐκτέλεσιν ὠρισμένων ἐνεργειῶν καὶ δι' αὐτῶν ἢ ἀξίωσις νὰ ἔλθωμεν εἰς σχέσιν μὲ ὠρισμένα κανονιστικὰ νοήματα. Ἔτσι εἶναι δυνατὸν νὰ γονιμοποιηθῇ παιδαγωγικῶς ἢ ὑπὸ τοῦ Husserl «φαινομενολογία τοῦ νοῦ» κληθεῖσα θεωρία. Ἄλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα ἡ συνένωσις περισσοτέρων ἐννοιῶν περὶ τοῦ ἐγὼ (1. Τὸ ἐγὼ ὡς ρεῦμα τοῦ συνειδέναι, 2. τὸ καθαρὸν ἐγὼ ὡς ἀφετηρία τῶν ἐντατικῶν ἐνεργειῶν ταῦ συνειδέναι).

Καταφανέστατα δεικνύεται τὸ ἀπαρτίτητον περισσοτέρων ἐννοιῶν τοῦ ἐγὼ, ὡς ὑπεδηλώσαμεν ἤδη, παρὰ τῷ Natorp. Ἐπειδὴ ἡ «ψυχολογία κατὰ κριτικὴν μέθοδον συγχωνεύει ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐννοιολογικὸν ἐγὼ μὲ μίαν πράξιν τοῦ συνειδέναι, τῆς συνειδήσεως, διὰ τοῦτο καθίσταται δυνατὸν νὰ λεχθῇ περὶ τοῦ συγκεκριμένου ἀτομικοῦ συνειδέτος, ὅτι τουλάχιστον δυνάμει εἶναι πάντοτε συνειδὸς κοινωνικότητος. Οὐδαμοῦ ὑφίσταται ἓνα ἀτομικὸν ἐγὼ ὡς τοιοῦτο, οὐδέποτε δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀπομεμονωμένον, ἀλλὰ ὑφίσταται πάντοτε κοινωνικὰς καὶ συνεπῶς παιδαγωγικὰς ἐπιδράσεις. Τὸ ἐγὼ εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἐνέργειαν δὲν «εἶναι πλέον ἀτομικόν, ἀλλὰ εἶναι τουλάχιστον δυνάμει κοινωνικὸν συνειδός, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ κατεύθυνσιν εἶναι καθολικὸν συνειδός».

«Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἄνθρωπος μόνον διὰ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας». Ἀναφορικῶς δὲ πρὸς πᾶν ὅ,τι τὸν κάνει ἄνθρωπον, δὲν ὑπάρχει ποτὲ ὡς ἄτομον διὰ νὰ ἔλθῃ κατόπιν εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ ἄλλους, ἀλλὰ χωρὶς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν δὲν εἶναι ἄνθρωπος. Τὰ διάφορα κέντρα τῆς συνειδήσεως τῶν εἰδικῶν ἀτόμων εἶναι δυνατὸν νὰ καλυφθοῦν, διότι ὁ νόμος τῆς συνειδήσεως, εἰδικῶς δὲ ἡ συγκέντρωσις αὐτοῦ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος τοῦ ἐγὼ δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν κτῆμα ἐνὸς οἴουδήποτε ἰδιωτικοῦ προσώπου. Δι' αὐτοῦ καθίσταται δυνατὸν τὸ γεγονός, ὅτι τὸ «ἄπειρον περιεχόμενον τῆς ἀνθρωπίνης μορφώσεως... εὐρίσκεται ἕτοιμον εἰς τὴν διάθεσιν πάντων». Καὶ ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ «περιεχομένου τῆς μορφώσεως» ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ «δυνατότης μιᾶς κοινότητος εἰς πᾶν περιεχόμενον μορφώσεως, καὶ συνεπῶς πάσης μορφωτικῆς ἐνεργείας». Ὁ θεμελιώδης χωρισμὸς μεταξὺ μορφώσεως καὶ ἀγωγῆς δὲν εἶναι

συνεπῶς δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Natorp ἐκτελεσθείσης προσεγγίσεως τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ ἐγώ. Ἡ δὲ κοινωνικο-φιλοσοφικὴ θεμελίωσις τῆς παιδαγωγικῆς συγκαλύπτει ἔτι μᾶλλον τὸν χωρισμὸν αὐτόν. Ποικιλοτρόπως λέγει ὁ Natorp, ὅτι «κάθε διδασκαλία, κάθε ἀγωγή, κάθε μόρφωσις τοῦ νοῦ καὶ τῆς βουλήσεως» στηρίζεται ἐντελῶς εἰς τὴν αὐτὴν βάσιν τῆς «μορφώσεως κοινωνίας». Ἡ ἀνάπτυξις ἢ γενομένη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἄλλων σημαίνει ἐν προκειμένῳ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς αὐτενεργείας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ κοινὸν νόημα, τὸ ὁποῖον δυνατοποιεῖ κάθε κοινωνίαν, δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐννοια, ἀλλὰ ἓνα faktum ἢ ἀκριβέστερον ἓνα fieri καὶ συνάμα ἓνα facere. Ἔτσι καθίσταται καταληπτὴ, διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ ἐγώ, ὅχι μόνον ἡ εἰδικὴ ἐνέργεια τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ συνάμα δημιουργεῖται ἡ βάσις διὰ μίαν κοινωνικὴν παιδαγωγικὴν, ἢ ὁποία μὲ τὴν θεωρίαν τῆς ἀγωγῆς γενικῶς εἶναι ταυτόσημος. (1)

Ἡ κοινωνικὴ παιδαγωγικὴ τοῦ Natorp εἶναι ἀναμφιβόλως μία ἐκ τῶν σημαντικωτάτων φιλοσοφικῶς θεμελιωμένων θεωριῶν περὶ ἀγωγῆς τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, καὶ ὅμως ἡ σημασία της βασίζεται, κατὰ βάθος, εἰς μίαν ἀνομολόγητον καὶ συγκεχυμένην συνένωσιν περισσοτέρων ἐννοιῶν περὶ τοῦ ἐγώ. Μὲ σαφῆ συνείδησιν ἐκτελοῦνται παρόμοιαι συνενώσεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας. Ἀπὸ τὴν γερμανικὴν ἰδεοκρατίαν πρέπει συνεπῶς νὰ ζητήσωμεν περισσοτέρας ἀπόψεις πρὸς συστηματικὴν διαφώτισιν τοῦ προβλήματος τῆς καθαρᾶς φιλοσοφικῆς θεωρίας τῶν ἀρχῶν τῆς παιδαγωγικῆς. Τὸ θέμα ὅμως τοῦτο θὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς εἰς ἄλλην μελέτην. (2)

1) Πρὸβλ. π. ν. Natorp, Allgemeine Psychologie... 1912 κεφ. V § 16 καὶ κεφ. X § 7 καὶ 8. Natorp, Sozialpädagogik, Theorie der Willens-erziehung auf Grundlage der Gemeinschaft έκδ. 1920.

2) Σημείωσις διευθ. Ἀρχείου φιλοσ. καὶ θεωρητ. ἐπιστημῶν. Ἡ μελέτη αὕτη δημοσιεύεται εἰς τὸ προσεχὲς τεῦχος.